

Χαράλαμπος Γ. Ατματζίδης
Δρ Θεολογίας

“Υπάρχει αντισημιτισμός στην Α΄ προς Θεσσαλονικείς; (Α Θεσ 2,14-16)”

A'. Εισαγωγικά

Η Θεσσαλονίκη, η πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης για το 1997, και οι κάτοικοί της είναι οι μόνοι που ευτύχησαν να συνδέονται με τον Παύλο, χρονικά και ποσοτικά, εντελώς ιδιαίτερα, με τις δύο ομώνυμες επιστολές. Στην πόλη αυτή ο Παύλος βρήκε το γόνιμο έδαφος (κατάλληλες θρησκευτικές, πολιτικές και γενικά πολιτιστικές προϋποθέσεις καθώς και ανθρώπους έτοιμους για προσήλυτισμό) για να κηρύξει το Ευαγγέλιό του και να κερδίσει έτσι ένθερμους οπαδούς. Αν και οι νέοι πιστοί του Χριστού ήσαν στην πλειονότητά τους εθνικοί, εντούτοις, πρέπει να διεδραμάτισαν σημαντικό ρόλο οι Ιουδαίοι Θεσσαλονικείς με τις Συναγωγές τους και τους Προσήλυτους.¹

Οι Εβραίοι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης, οι Ρωμανιώτες, όπως αυτοαποκαλούνται², αποτέλεσαν μαζί με τους υπόλοιπους Εβραίους της Ελλάδας την αρχαιότερη εβραϊκή παρουσία στον Ευρωπαϊκό χώρο και εξακολούθησαν να αποτελούν μέρος του ιστού της πόλης της Θεσσαλονίκης, μαζί με τους εξορισμένους από την Ισπανία Σεφαραδίμ, μέχρι την ναζιστική κατοχή, όταν κατά χιλιάδες εξοντώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Αιτία η φυλετική τους καταγωγή.

Η αγάπη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης για την πατρίδα τους καθώς και ο πόνος της άδικης, απάνθρωπης και εξοντωτικής μεταχείρισης τους από τους Ναζί, είναι έντονα χαραγμένοι στην καρδιά τους και εκφράζονται απλοϊκά, αλλά ζωντανά και αληθινά στα τραγούδια τους. Θα παραθέσω δύο από αυτά για να δείξω την αγαπητική σχέση των Εβραίων προς την Θεσσαλονίκη καθώς και τα βάσανά τους στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Αξιοσημείωτα είναι τα κοινά στοιχεία που παρουσιάζουν τα τραγούδια αυτά με ρεμπέτικα τραγούδια για τη Θεσσαλονίκη,

¹ Βλ. Ι. Γαλάνης, " Η συμβολή των συναγωγών της ιουδαϊκής διασποράς στη διάδοση του Χριστιανισμού στον εθνικό κόσμο", *Καιρός*, Τόμος τιμητικός στον Ομότιμο Καθηγητή Δαμιανό Αθ. Δόικο, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1994, 125-148.

² Βλ. στο φυλλάδιο που εξέδωσε η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Sepharad '92*, Θεσσαλονίκη 1992, 1.

όπως φαίνεται στο πρώτο ποίημα αλλά και με δημοτικά τραγούδια, όπως φαίνεται στο δεύτερο.

Το ένα είναι του Ιακώβ Λεβή, που πέθανε το 1989, μετανάστης, στο Ισραήλ. Γράφει ο Ιακώβ:

*Χρόνια είμαι μακριά σου. Παντού πλανήθηκα και ζω.
Μα το χώμα σου, Ελλάδα, πάντα εγώ το νοσταλγώ.
Είσαι η πρώτη μου πατρίδα και ποτέ δε σε ξεχνώ.
Είσαι η πρώτη μου πατρίδα και γι' αυτό σε νοσταλγώ.*

*Είμαι απ' το Ρεζή Βαρδάρι, τον παλιό συννοικισμό.
Εβραιόπουλα λεβέντες είδαμε εκεί το φως.
Το φωνάζω και καιχιέμαι : "Είμαι Θεσσαλονικιός.
Και θα είμαι ως το τέλος γνήσιος και πιστός Ρωμιός".*

Το άλλο ποίημα είναι μιας άγνωστης νεαρής Εβραίας, που περιγράφει με μελανά χρώματα και με λόγια που θυμίζουν το δημοτικό τραγούδι "Της κλεφτουριάς τα βάσανα" και παράλληλα την ελληνική της παιδεία τα βάσανα της στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του 'Αουσβιτς.

*Μαύρη μωρέ, μαύρη είν' η ζωή που κάνουμε.
Με φόβο τρώμε το ψωμί, με φόβο περπατάμε.*

*Στη βρούσ' μωρέ, στη βρούση να πάω δεν μπορώ.
Παντού μου λέει ο σκοπός "είσαι φυλακισμένη, γερμανοκρατούμενη".*

***Δεν έκλεψα μωρέ, δεν έκλεψα ούτε σκότωση
Εβραιόπουλα ήμωνα, γι' αυτό με φυλακίσαν, στο 'Αουσβιτς με κλείσαν.*³**

Στον τελευταίο στίχο του ποιήματος εντοπίζεται και το αίτιο των βασάνων της μικρής Εβραίας, δηλ. η φυλετική καταγωγή της και ό,τι αυτή σαν στερεότυπο σηματοδοτούσε και η οποία αποτέλεσε και τον θεωρητικό κορμό του Αντισημιτισμού που ώθησε τους Ναζί στον αφανισμό εκατομμυρίων ανθρώπων.

³ Και τα δύο ποιήματα είναι από το βιβλίο του Α. Ναρ, "Κεμμένη επί ακτής θαλάσσης", Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, 216-217 και 218-219.

Την ίδια αρνητική στάση απέναντι στο εβραϊκό έθνος, τους Ιουδαίους, φαίνεται να υποδηλώνει και ένα χωρίο της Α΄ επιστολής του Παύλου προς τους Θεσσαλονικείς, το Α΄ Θεσ 2,14-16. Ευθύς αμέσως παραθέτω το κείμενο:

14. "ὕμεις γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, 15. τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς προφήτας καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, 16. κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἀμαρτίας πάντοτε. ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος."

Το παραπάνω βέβαια χωρίο είναι πολύ γνωστό στους ερευνητές της επιστολής και τους απασχόλησε πολλές φορές και για διαφορετικούς λόγους, μάλιστα στον χώρο της καινοδιαθηκικής επιστήμης θεωρείται σαν "crux interpretum"⁴. Σκοπός μου δεν είναι να εμπλακώ στις παραπάνω ενδιαφέρουσες και παράλληλα διαφορετικές απόψεις, για λόγους καθαρά πρακτικούς. Άλλωστε η βιβλιογραφία η σχετική με την έρευνα και την επιστημονική συζήτηση για την αντίληψη του Παύλου για τον Ισραήλ και άρα ο συσχετισμός του Α΄ Θεσ 2,14-16 με άλλα χωρία των επιστολών του Παύλου, ιδιαίτερα με το Ρω 9-11, από μόνα τους αποτελούν μια μικρή βιβλιοθήκη.

Σκοπός μου είναι να εκφέρω μερικές σκέψεις σχετικά με τον Αντισημιτισμό και το Α΄ Θεσ 2,14-16. Το θέμα αυτό, ενώ έχει συζητηθεί εμπειριστατωμένα και σε έντονα φορτισμένο κλίμα σε άλλες χώρες (π.χ. Γερμανία, για ευνόητους λόγους), εν τούτοις, από όσο γνωρίζω, δεν εμφανίζεται στην ελληνική καινοδιαθηκική βιβλιογραφία. Θα προσπαθήσω να απαντήσω στο ερώτημα, αν τα λόγια του Παύλου μπορούν να χαρακτηριστούν σαν αντισημιτισμός, αν όχι, τότε πώς μπορούμε να

⁴ Για μια επισκόπηση της έρευνας που σχετίζεται με το χωρίο βλ. W. Trilling, "Die beiden Briefe des Apostels Paulus an die Thessalonicher. Eine Forschungsübersicht", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANRW), T. 25.4, Berlin 1987, 3365-3403, ειδ. 3390-3392. Βλ. επ. U. Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, (UTB 1830), Göttingen 1994, 66-68 και 73-74.

χαρακτηρίσουμε αυτές τις άκρως επιθετικές εκφράσεις; Επίσης θα αναζητήσω την αιτία ή τις αιτίες που ώθησαν τον Παύλο να εκφραστεί κατά τέτοιον τρόπο.

Θεωρώ δεδομένη, ακολουθώντας τους αντίστοιχους επιστήμονες, που είναι και η πλειονότητα, την παύλεια προέλευση του χωρίου. Μαζί με τα άλλα σημαντικά επιχειρήματα θα προσθέσω την παρατήρηση του Schalom Ben-Chorin⁵ ότι η άρνηση της γνησιότητας ενοχλητικών χωρίων, όπως του Ιω 8,44 και του Ψ. 136 (137),9,⁶ δεν

⁵ Schalom Ben-Chorin, "Antijudische Elemente im Neuen Testament", *EvTh* 40 (1980), 203-214, ειδ. 203.

⁶ Ιω 8, 44 : " ἡμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. ".

Ψ. 136,8-9 : "θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἢ ταλαίπωρος, μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου, ὃ ἀνταπέδωκας ἡμῖν· μακάριος ὃς κρατήσῃ καὶ ἔδαφιέῃ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν."

⁷ Υποστηρίζεται ότι ο όρος "αντισημιτισμός" μπορεί να χρησιμοποιείται για να περιγράψει την εχθρική στάση των Εθνικών εναντίον των Ιουδαίων, ενώ ο όρος "αντιουδαϊσμός για να περιγράψει την εχθρική στάση των χριστιανών κατά των Ιουδαίων. Βλ. Noethlichs, K. L., *Das Judentum und der römische Staat : Minderheitenpolitik im antiken Rom*, Darmstadt 1996, 142 -143, σημ. 4.

⁸ Βλ. "Antisemitismus, *RGG*, I, 456

⁹ Βλ. επ. N. R. M. de Lange/ C. Thoma, "Antisemitismus I", *TRE*, III, 118.

¹⁰ Αναλυτικά βλ. E. Weinzierl, "Antisemitismus VII", *TRE*, III, 155-165 · N. Monzel, "Antisemitismus", *StL*, 383 εξ.

¹¹ Εκτός από τον N. Monzel, ο.π. 385-387, την ανάλυση του οποίου υιοθετώ, βλ. επίσης H. Böhme, "Zur Geschichte von Antisemitismus und Ausländerfeindlichkeit", G. Böhme / R. Chakraborty / F. Weiler (Hrsg.), *Migration und Ausländerfeindlichkeit*, Darmstadt 1994, 98-114, ο οποίος διακρίνει τρία μοτίβα αντισημιτισμού, το παραδοσιακό αντιουδαϊκό μοτίβο, τον λαϊκό αντισημιτισμό και την θεωρία περι φυλής, στην οποία εντάσσει και τον εθνοκεντρισμό · Πολύ σημαντικό και περιεκτικό είναι και το άρθρο της D. Henze, στο συλλογικό έργο D. Henze / G. Janssen / S. Müller / B. Wehn (Hrg.), *Antijudaismus im Neuen Testament? : Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten*, Gütersloh 1997, 15-19.

¹² Για μια σύγχρονη κοινωνιο-ψυχολογική ανάλυση των αιτίων της ξενοφοβίας βλ. W. Bergmann, "Sozialpsychologische Hintergründe der Ausländerfeindlichkeit", G. Böhme / R. Chakraborty / F. Weiler (Hrsg.), μν. έργ., 121-128.

¹³ Αναλυτικά βλ. F. Vouga, *Geschichte des frühen Christentums* (UTB 1733), Tübingen /Basel 1994, 166-182 · βλ. επ. συνοπτικά L. Schottrof, "Zur historischen Einordnung der neutestamentlichen Texte",

αποτελεί τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος. "Μπορούμε", γράφει, "να παραλείψουμε τέτοια χωρία από την Λειτουργία, αλλά στη Βίβλο εξακολουθούν να παραμένουν και πρέπει σύμφωνα με τον Λούθηρο 'Das Wort sie sollen lassen stahn'".

Αφού αναφερθώ με συντομία στον Αντισημιτισμό θα προχωρήσω σε μία περιγραφή του πολιτικού και θρησκευτικού ορίζοντα, στον οποίο διαδραματίζονται τα γεγονότα, στην συνέχεια θα προβώ σε μία σύντομη ανάλυση του χωρίου και τέλος θα ολοκληρώσω το θέμα με τα συμπεράσματα.

B'. Ο Αντισημιτισμός, η ιστορία και η συμβατότητα του όρου

Ο όρος αντισημιτισμός είναι μια σχετικά νέα προσπάθεια να οριοθετηθεί ένα παλιό φαινόμενο, ένας όρος που δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακριβώς μια και με αυτόν εννοούνται μόνον οι Εβραίοι και όχι άλλοι λαοί σημιτικής καταγωγής. Συνώνυμους όρους με τον "αντισημιτισμό, νεώτερους όμως, μπορούμε να θεωρήσουμε τους όρους "αντιουδαϊσμός"⁷ και αντιεβραϊσμός.

Ο αντισημιτισμός "περιλαμβάνει", όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Holsten⁸, "μια ευρεία κλίμακα αισθημάτων και συμπεριφορών εναντίον των Ιουδαίων που ξεκινούν από την ενστικτώδη απόστροφή να μην πειραχθεί έστω και μια ιουδαϊκή τρίχα, και καταλήγουν σ' ένα μίσος, που οδηγεί στην προγραμματισμένη εξολόθρευση τους". Περαιτέρω θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον αντισημιτισμό σαν συλλογικό, ομαδικό μίσος εναντίον του Ιουδαϊκού έθνους, μια ολική εχθρότητα εναντίον των Ιουδαίων, επειδή είναι Ιουδαίοι⁹.

Ο αντισημιτισμός, σαν όρος, καθιερώθηκε το 1879 στον βερολινέζικο φιλολογικό κύκλο του Wilhelm Marr σαν αντίδραση στις διάφορες φιλεύθερες εκφάνσεις της τότε σύγχρονης κοινωνίας (Liberalismus), εκφάνσεις που εξέφραζαν μια ριζική κριτική στις κατεστημένες αξίες και οι οποίες ήδη κατά τη δεκαετία του '70 περιγράφονταν με τον όρο "σημιτισμός". Στην καθιέρωση του όρου αντισημιτισμός, με τονισμό της φυλετικής διάστασης, σημαντικό ρόλο διεδραμάτισε ο Γάλλος φιλοσόφος Atrhur Graf Gobineau (1816-1882) με το βιβλίου του "Essai sur l'inegalité des races humain" (1853/54), σύμφωνα με το οποίο η ανδροπρεπής άρια φυλή υπερέχει των θηλυπρεπών μη άριων φυλών. Επίσης την οικονομική διάσταση του Αντισημιτισμού τόνισε ιδιαίτερα το έργο του Otto Glagaus, Der Börsen- und Gründungsschwindel in Berlin (1876). Πολυδιαδεδομένα και πολυδιαβασμένα αντισημιτικά έργα υπήρξαν επίσης αυτά των Wilhelm Marr, Der Sieg des Judentums über das Germanentum(1873), του Eugen Dühring, Die Judenfrage als Frage des Rassenschrakters und seiner Schädlichkeit für Existenz und Kultur der Völker (1880).¹⁰

Στηριζόμενοι στην ιστορία του Αντισημιτισμού θα μπορούσαμε σχηματικά να προσδιορίσουμε σαν πέντε τα μοτίβα, στα οποία αυτός θεμελιώνεται.¹¹

α) Το θεοκρατικό μοτίβο.

Αυτό σχετίζεται με την αντίληψη της ενότητας Κράτους και Θρησκείας, ενότητα που αποφέρει δικαιώματα μόνον στους πολίτες εκείνους, που εκπληρώνουν την παραπάνω προϋπόθεση, άρα όχι στους Ιουδαίους. Την πολιτειακή αυτή αντίληψη την συναντούμε και στα προχριστιανικά και στα μεταχριστιανικά χρόνια.

β) Το πρωτόγονο θρησκευτικό μοτίβο

Αυτό σχετίζεται με την κοινωνιολογία του ξένου σε μια πρωτόγονη ψυχικά¹² κοινότητα. Σε αυτήν ο ξένος είναι ο φορέας κακών. Η ιουδαϊκή μειονότητα έδειχνε σαν τελείως ξένη στις προχριστιανικές και μεταχριστιανικές κοινωνίες, λόγω της θρησκευτικής της ιδιαιτερότητας, η οποία δεν καθόριζε μόνον την θρησκευτική ζωή των Ιουδαίων, αλλά και τις άλλες εκφάνσεις της, και προσέδιδε στους Ιουδαίους την ιδιότητα του ξεχωριστού και περιούσιου λαού. Αυτό το χαρακτηριστικό

δημιούργησε στους άλλους λαούς τη στερεότυπη εικόνα ενός έθνους ξένου, αλλαξονικού και φορέα πολλών κακών.

γ) Το οικονομικό μοτίβο

Η ενασχόληση των Ιουδαίων την μεταχριστιανική εποχή με το τραπεζικό σύστημα, ενασχόληση που βέβαια δεν οφειλόταν στους ίδιους αλλά στον αναγκαστικό αποκλεισμό τους από άλλες οικονομικές δραστηριότητες, οδήγησε στην αντίληψη της αποκλειστικής ευθύνης τους για όλα τα οικονομικά κακά που κληροδότησε ο καπιταλισμός στην ανθρωπότητα.

δ) Το ελευθεριάζον πολιτιστικό μοτίβο

Η ενεργητική συμμετοχή πολλών εβραίων συγγραφέων, καλλιτεχνών, δημοσιογράφων κ.α. στο φιλελευθερο κίνημα του 19ου και 20ου αι., που οφειλόταν στην κατάργηση των γκέττο και των νόμων για τους αλλοδαπούς καθώς και στην χειραφέτησή τους από τα παρτοπαράδοτα ήθη και έθιμα, οδήγησε στην αντίληψη ότι οι Ιουδαίοι είναι υπεύθυνοι για την κοινωνική κατάρπωση της εποχής.

ε) Το φυλετικό μοτίβο

Σύμφωνα μλ αυτό οι Ιουδαίοι είναι φυλετικά άρα και ψυχικά τελείως διαφορετικοί των άλλων λαών της Ευρώπης, Αυτό το "άλλο" που έγινε προσπάθεια να προσδιορισθεί χαρακτηριστικά, άρα βιολογικά, για ορισμένους μεν δήλωνε απλώς μια διαφορετικότητα για άλλους δε, που είναι και η πλειονότητα, μια ανυπέρβλητη κατωτερότητα.

Από τα πέντε αυτά μοτίβα του αντισημιτισμού, θα λέγαμε ότι μόνο τα δύο πρώτα φαίνεται να ανταποκρίνονται στις συνθήκες της εποχής που μας ενδιαφέρει, δηλ. της πρωτοχριστιανικής. Αυτό θα φανεί πιό καθαρά παρακάτω, από την ανάπτυξη του πολιτικού και θρησκευτικού ορίζοντα.

Γ'. Πολιτικός και θρησκευτικός ορίζοντας

Για να κατανοήσουμε το σχετικό χωρίο, όπως και κάθε άλλο κείμενο του Παύλου, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα ιστορικά δεδομένα από την εποχή του Χριστού μέχρι την απόρριψη του Ιουδαιοχριστιανισμού από την Συναγωγή, που πραγματοποιήθηκε γύρω στο 70-90 μ. Χ.¹³

Δύο κείμενα οριοθετούν, κατά την γνώμη μας αδρά, το πρόβλημα. Από την μια μεριά η βασική τοποθέτηση των Ιουδαιοχριστιανών όπως αποτυπώνεται στο βιβλίο των Πράξεων "Καί τινες κατελθόντες ἀπό τῆς Ἰουδαίας ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς ὅτι, Ἐὰν μὴ περιτμηθῆτε τῷ ἔθει τῷ Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι....ἔξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἵρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες λέγοντες ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως." (Πρ 15, 1.5) και από την άλλη η ρήση του Ιγνατίου του

Θεοφόρου ο οποίος δηλώνει κατηγορηματικά ότι " Ἄτοπόν ἐστίν, Ἰησοῦν Χριστὸν λαλεῖν καὶ ἰουδαΐζειν. Ὁ γὰρ Χριστιανισμὸς οὐκ εἰς Ἰουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλ' Ἰουδαϊσμὸς εἰς Χριστιανισμὸν, εἰς ὃν πᾶσα γλῶσσα πιστεύσασα εἰς θεὸν συνήχθη." (Προς Μαγν. 10,3).

Μεταξύ των δύο αυτών θέσεων πρέπει να αναζητήσουμε την τοποθέτηση του νεαρού Χριστιανισμού απέναντι στον Ιουδαϊσμό και τανάπαλιν. Πριν από αυτό όμως πρέπει να αναφερθούμε συνοπτικά στην θέση των Ιουδαίων μέσα στο ρωμαϊκό κράτος

1. Ιουδαϊσμός και Ρώμη

Η πολιτική θέση των Ιουδαίων στο ρωμαϊκό κράτος δεν μπορούμε να πούμε ότι ήταν ευχάριστη. Ακολουθούσαν και αυτοί την μοίρα των υπόδουλων λαών, όπως διαμορφωνόταν από μια στρατοκρατικά δομημένη εξουσία η οποία επιδίωκε την διατήρηση, με ιδιοτέλεια και μονομέρεια φυσικά, της τάξης και του δικαίου. Οι Ιουδαίοι μάλιστα, εξαιτίας και της θρησκευτικής τους ιδιαιτερότητας¹⁴,

¹⁴ Ιδιαίτερα τονίζεται, π.χ. από τον Εκαταίο (γύρω στο 500 π.Χ.) και από τον Pompeius Trogus (τέλος 1^{ου} αι. π.Χ.), η ιδιαιτερότητα, που υπήρχε στους Ιουδαίους, της ένωσης της ανώτατης πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας σέ ένα πρόσωπο, αυτό του αρχιερέα. Ο Trogus αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η "iustitia religione permixta incredibile guandum coaluere" (Noethlichs, *Das Judentum und der römische Staat : Minderheitenpolitik im antiken Rom*, Darmstadt 1996, 64, όπου και άλλα παραδείγματα).

¹⁵ Ο Ιώσηπος προσπαθώντας να αντικρούσει την αντίληψη αυτή αναφέρει στο έργο του κατ' Απίωνος, 2, 20εξ. (182-187), ότι αντίθετα η βασική αντίληψη των Ιουδαίων είναι να μην ανακαλύπτουν τίποτε. Οι ανανεώσεις, αλλαγές, που προβαίνουν οι Έλληνες, αποδεικνύουν ότι οι νόμοι τους είναι επιδεκτικοί καλύτερης άρα ατελείς. Αντίθετα το πολίτευμα των Ιουδαίων δόθηκε από τον Θεό και δεν έχει ανάγκη βελτίωσης. "...Ὅθεν δὴ καὶ τὸ προφερόμενον ἡμῖν ὑπὸ τινων ἔγκλημα, τὸ δὴ μὴ καινῶν εὐρετὰς ἔργων ἢ λόγων ἄνδρας παρασχεῖν, ἐντεῦθεν συμβέβηκεν· οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τὸ μηδενὶ τῶν πατρίων ἐμμένειν καλὸν εἶναι νομίζουσι καὶ τοῖς τολμῶσι ταῦτα παραβαίνειν μάλιστα σοφίας δεινότητα μαρτυροῦσιν, ἡμεῖς δὲ τούναντίον μίαν εἶναι καὶ φρόνησιν καὶ ἀρετὴν ὑπειλήφμεν τὸ μηδὲν ὅλως ὑπεναντίον μήτε πράξει μήτε διανοηθῆναι τοῖς ἐξ ἀρχῆς νομοθετηθεῖσιν. ὅπερ εἰκότως ἂν εἴη τεκμήριον τοῦ κάλλιστα τὸν νόμον τὰ γὰρ μὴ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον αἰ πείραι δεόμενα διορθώσεως ἐλέγχουσιν. Ἡμῖν δὲ τοῖς πεισθεῖσιν ἐξ ἀρχῆς τεθῆναι τὸν νόμον κατὰ θεοῦ βούλησιν οὐδ' εὐσεβὲς ἦν τοῦτον μὴ φυλάττειν· τί γὰρ αὐτοῦ τις ἂν μετακινήσειεν ἢ τί κάλλιον ἐξεῦρεν ἢ τί παρ' ἐτέρων ὡς ἄμεινον μετήνεγκεν; ἄρα γε τὴν ὅλην κατάστασιν τοῦ πολιτεύματος; καὶ τίς ἂν καλλίων ἢ δικαιότερα γένοιτο τῆς θεὸν μὲν ἡγεμόνα τῶν ὅλων πεποιημένης, τοῖς ἱερεῦσι δὲ κοινῇ μὲν

απολάμβαναν και το "προνόμιο" μιας ιδιαίτερης απαξίωσης. Ήταν διαδεδομένη η άποψη, εκτός μεμονωμένων εξαιρέσεων, των Ελλήνων και των Ρωμαίων ότι οι Ιουδαίοι δεν είχαν προσφέρει τίποτε στην διαμόρφωση της ιδέας του κράτους, στη επιστήμη και γενικά στον πολιτισμό¹⁵. Παρ' όλα αυτά η Ρώμη τους αναγνώρισε σαν

τὰ μέγιστα διοικεῖν ἐπιτροπύσης, τῷ δὲ πάντων ἀρχιερεῖ πάλιν αὐτῷ πεπιστευκυίας τὴν τῶν ἄλλων ἱερέων ἡγεμονίαν; οὓς οὐ κατὰ πλοῦτον οὐδέ τισιν ἄλλαις προύχοντας αὐτομάτοις πλεονεξίαις τὸ πρῶτον εὐθύς ὁ νομοθέτης ἐπὶ τὴν τιμὴν ἔταξεν, ἀλλ' ὅσοι τῶν μετ' αὐτοῦ πεῖθοῖ τε καὶ σωφροσύνη τῶν ἄλλων διέφερον, τούτοις τὴν περὶ τὸν θεὸν μάλιστα θεραπείαν ἐνεχείρισεν. τοῦτο δ' ἦν καὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων ἀκριβῆς ἐπιμέλεια· καὶ γὰρ ἐπόπται πάντων καὶ δικασταὶ τῶν ἀμφισβητουμένων καὶ κολασταὶ τῶν κατεγνωσμένων οἱ ἱερεῖς ἐτάχθησαν. "

¹⁶ Βλ. περισσότερα Gunneweg, *Geschichte Israels bis Bar-Kochba*, (Μετ. Ι. Μούρτζιου), Θεσσαλονίκη 1997, 387-399.

¹⁷ Βλ. ἄλλες παραθέσεις στον Noethlichs, μν. ἐργ. 77 και σημ. 431,433,434.

¹⁸ Γράφει : "...οὐ μὴν ἀλλὰ κὰν ταῖς μηνιαίαις τῆς πατρίδος διανομαῖς, ἀργύριον ἢ σῖτον ἐν μέρει παντὸς τοῦ δήμου λαμβάνοντος, οὐδέποτε τοὺς Ἰουδαίους ἠλάττωσε τῆς χάριτος, ἀλλ' εἰ καὶ συνέβη τῆς ἱερᾶς ἐβδόμης ἐνεστῶσης γενέσθαι τὴν διανομήν, ὅτε οὔτε λαμβάνειν οὔτε διδόναι ἢ συνόλως τι πράττειν τῶν κατὰ βίον καὶ μάλιστα τὸν ποριστὴν ἐφέϊται, προσετέτακτο τοῖς διανέμουσι ταμιεῦειν τοῖς Ἰουδαίοις εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν κοινὴν φιλανθρωπίαν. Τοιγαροῦν οἱ πανταχοῦ πάντες, εἰ καὶ φύσει διέκειντο πρὸς Ἰουδαίους οὐκ εὐμενῶς, εὐλαβῶς εἶχον ἐπὶ καθαιρέσει τινὸς τῶν Ἰουδαϊκῶν νομίμων προσάψασθαι...".

¹⁹ Ἄλλα παραδείγματα βλ. Noethlichs, μν. ἐργ. 190, σημ. 436.

²⁰ Βλ. ἐπ. Noethlichs, μν. ἐργ. 83-84

²¹ Για περισσότερα βλ. Noethlichs, ο.π. 35, 89-90.

²² Ο Noethlichs, ο.π. 43 και σημ. 335 παραθέτει μια σειρά από ξηνηλασίες από την Ρώμη, στις οποίες περιλαμβάνονται εκτός από τους Ιουδαίους και ηθοποιοί, μάντις, φιλόσοφοι κ.ά.

²³ 17, 1,19.

²⁴ Stern, μν. ἐργ. Nr. 137.

²⁵ Αποτελεσματικά 2, 3, 65-66 (29-31) : §30 = Stern, ο.π., Nr. 336a.

²⁶ De superst. Aug. c. d. 6,11 = Stern, Nr. 186.

²⁷ Για περισσότερα βλ. Noethlichs, μν. ἐργ. 44-75, όπου και οι απαντήσεις στην αρνητική αυτή για τους Ιουδαίους εικόνα από τους Ιώσηπο και Φίλωνα.

²⁸ Βλ. περισσότερα Noethlichs, μν. ἐργ. 67-69.

²⁹ Ο ρωμαίος νομομαθής Παύλος (200 μ.Χ.) αναφέρει νόμο σύμφωνα με τον οποίο οι Ρωμαίοι πολίτες, που, κατά το ιουδαϊκό έθιμο, περιτιμήθηκαν ή περιτίμησαν τους σκλάβους τους, καταδικάζονται με την ποινή της ολικής κατάσχεσης των περιουσιακών τους στοιχείων και της

μια εθνική-πολιτική ενότητα στην Ιουδαία με μια σχετική διοικητική αυτονομία μέχρι βέβαια τον πόλεμο του 70. Με ανάλογο τρόπο αναγνωρίστηκε η ιδιομορφία των ιουδαϊκών κοινοτήτων στη διασπορά, στις ελληνιστικές-ρωμαϊκές πόλεις, με την χορήγηση των προνομίων που θα αναφέρω παρακάτω. Αυτή η αναγνώριση και τα προνόμια δεν αποτελούσαν κάτι παραπάνω που δόθηκε στους Ιουδαίους αλλά την *conditio sine qua non* για τη ομαλή συμβίωση των Ιουδαίων με τους κατοίκους των πόλεων, ιδιαίτερα των ελευθέρων, οι οποίες δεν ήταν πάντοτε διαθειμένες να εφαρμόσουν τα προνόμια αυτά. Σχετικά παραδείγματα για τις σχέσεις αυτές και τις εντάσεις, που εμφανιζόταν μας παρέχει ο Ιώσηπος στην Αρχαιολογία του, όπου αναφέρεται στις εντάσεις που δημιουργήθηκαν στις Σάρδεις μεταξύ της ιουδαϊκής κοινότητας και των τοπικών αρχών και αφορούσαν το δικαίωμα ελεύθερης άσκησης των προνομίων των Ιουδαίων, του "πολιτεύσθαι" (14,10,17 και 14,10,24) και για τα δικαιώματα των Ιουδαίων στην Αλεξάνδρεια (14,10,1 και 19,5,2).

Στον στρατιωτικό τώρα τομέα δεν έλειψαν οι συγκρούσεις της Ρώμης με τους Ιουδαίους. Έτσι το 63 π.Χ. ο Πομπήιος επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις μεταξύ Ρώμης και Ιερουσαλήμ προς το συμφέρον της Ρώμης. Ακολουθούν δύο επαναστάσεις των Ιουδαίων στην Παλαιστίνη (66-72 και 132-135 μ.Χ.) και μία στην Αίγυπτο (115-117 μ.Χ), οι οποίες καταστέλλονται δυναμικά και σκληρά από τους Ρωμαίους. Μάλιστα ο πόλεμος του 66-72 μ. Χ. αποτέλεσε και το σταθμό, κατά τον οποίο καταργείται το προνόμιο της πολιτικής αυτονομίας των Ιουδαίων στην Παλαιστίνη.¹⁶

Στον θρησκευτικό τομέα η Ρώμη συμπεριφέρθηκε με μεγάλη ανοχή απέναντι στους Ιουδαίους.

Έτσι π.χ. η περιτομή επιτρεπόταν μόνο για τους Ιουδαίους, ενώ σύμφωνα με τους ρωμαίους νομικούς Ουλπιανό (200 μ.Χ.), Μοδεστίνο (πρώτο μισό του 3ου αι. μ.Χ.), και Παύλο (200 μ.Χ.) για άλλους λαούς η περιτομή αντιμετωπιζόταν ποινικά όπως ο ευνουχισμός¹⁷. Αναφέρω σαν παράδειγμα μόνο την θέση του Μοδεστίνου που γράφει ότι "Circumcidere Iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur : in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur"(Dig. 48,8,11).

Η αργία του Σαββάτου προστατευόταν από το κράτος από το οποίο λαμβανόταν μέριμνα για πιστή εφαρμογή του νόμου. Ο Φίλων στο έργο του Legatio ad Gaium, 158-159 αναφέρει σαν παράδειγμα την αναβολή της διάθεσης χρημάτων ή σίτου σε Ιουδαίους κατά το Σάββατο και την απειλή τιμωρίας τυχόν υπευθύνων που θα παρέβαιναν την απόφαση¹⁸.

Ο Ουλπιανός (Dig. 50,2,3,3) αναφέρει επίσης ότι επιτρεπόταν από τους Σεβήρο και Αντωνίνο (Καρακάλλα) στους Ιουδαίους να αναλαμβάνουν λειτουργήματα (honores), π.χ. επιτροπεία, τα οποία όμως δεν έμπόδιζαν την άσκηση της θρησκείας τους¹⁹.

Επίσης, εάν κατείχαν το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, απαλλασσόταν της υποχρέωσης στράτευσης. Ο Ιώσηπος στην Αρχαιολογία του παραθέτει μια σειρά από τέτοια παραδείγματα ένα από τα οποία αναφέρω²⁰. Πρόκειται για ένα διάταγμα του υπάτου Λεύκιου Λέντλου (Lucius Lentulus) της 20ης Ιουνίου του 49 π.Χ. : "Λεύκιος δὲ Λέντλος ὑπάτος εἶπεν· πολίτας Ῥωμαίων Ἰουδαίους ἱερὰ Ἰουδαϊκὰ ἔχοντας καὶ ποιούντας ἐν Ἐφέσῳ πρὸ τοῦ βήματος δεισιδαιμονίας ἕνεκα στρατείας ἀπέλυσα πρὸ δώδεκα καλανδῶν Ὀκτωβρίων Λευκίῳ Λέντλῳ Γαίῳ Μαρκέλλῳ ὑπάτοι"..." (Αρχ. 14,10,13). Ο ίδιος συγγραφέας μάλιστα στη Αρχαιολογία, βιβλίο 14, αναφέρει αναλυτικά όλα εκείνα τα προνόμια, που απήλαυναν οι Ιουδαίοι και δεν περιορίζεται μόνο στην Ρωμαϊκή εποχή.

Επίσης η Ρώμη αναγνώριζε τις ιουδαϊκές κοινότητες σαν αυτόνομες ενώσεις, "νομικά πρόσωπα", και εγγυοδοτούσε την απόσκοπη λειτουργία τους. Έτσι π.χ στη Ρώμη έχουμε 13 αυτόνομες συναγωγές, τις οποίες όμως οι Ρωμαϊκές αρχές θεωρούσαν σαν ένα ενιαίο σύνολο. Το τελευταίο ήταν σημαντικό γιατί και τα προνόμια είχαν καθολική σημασία όπως και οι ποινές, π.χ. οι απέλασεις των μελών των συναγωγών.²¹ Οι τελευταίες, που αποτελούσαν εκτέλεση σχετικών διαταγμάτων, είχαν συγκεκριμένες αιτίες και περιλαμβάνονταν στην γενική πολιτική των Ρωμαίων να εφαρμόζουν την "ξενηλασία" όταν διακυβεύονταν η καθεστηκυία τάξη και ηθική²². Το μέτρο αυτό, που από τον Στράβωνα²³ χαρακτηρίζεται βάρβαρο,

συνιστούσε, μαζί με την επανεγκατάσταση ή την εξολόθρευση ολόκληρων ομάδων, το *alter ego* της ρωμαϊκής εξουσίας, όταν αυτή δεν μπορούσε με τὰ αλλά μέσα ενσωμάτωσης ή αφομοίωσης που εφάρμοζε, όπως την δημοτική αυτοδιοίκηση, το τιμοκρατικό σύστημα, τη χορήγηση του δικαιώματος του ρωμαίου πολίτη, να υλοποιήσει την ενσωμάτωση των διαφόρων ομάδων μέσα στην αχανή επικράτειά της.

Τα παραπάνω προνόμια, καθώς και άλλα, που δεν έχουμε χρόνο αλλά ούτε και είναι σκόπιμο να αναφέρουμε, βοηθούσαν τους Ιουδαίους να ζουν αρμονικά, όχι πάντοτε βέβαια, στις διάφορες περιοχές με τους υπόλοιπους λαούς της ρωμαϊκής επικράτειας.

Από τις παραπάνω αναφορές μας θα πρέπει να διακρίνουμε τις κρίσεις για τους Ιουδαίους που διατύπωναν οι άνθρωποι των γραμμάτων της εποχής. Ο κατάλογος είναι και μεγάλος και ιδιαίτερα αρνητικός για του Ιουδαίους. Μερικά παραδείγματα :

Ο Pompejus Trogus (τέλος 1^{ου} αι. π.Χ. με αρχή του 1^{ου} αι. μ.Χ.)²⁴ αναφέρει ότι για να αποφευχθεί η διάδοση μιας δερματικής ασθένειας (*scabies, vitiligo*) στην Αίγυπτο, μετά από όραμα, απομακρύνονται από την χώρα οι ασθενείς με τον γιό του Ιωσήφ, τον Μωϋσή, ο οποίος φεύγοντας κλέβει και τα ιερά (*sacra*) των Αιγυπτίων.

Κατά τον Florus (πρώτο μίσο του 2^{ου} αι. μ.Χ.) οι Ιουδαίοι είναι άθεοι (*impia gens*) γιατί αρνούνται την πολυθεΐα, και το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η αντικοινωνικότητα.

Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (2 αι. μ.Χ.)²⁵ ο οποίος περιγράφει τους Ιουδαίους, αλλά και άλλους λαούς της περιοχής της Μέσης Ανατολής, συμπληρώνει στα παραπάνω χαρακτηριστικά και τα ακόλουθα : "έμπορικότεροι και συναλλακτικώτεροι, πανουργότεροι δὲ καὶ δειλοκαταφρόνητοι και ἐπιβουλοϊτικοί και δουλόψυχοι και ὄλως ἀλλαπρόσαλοι...θρασεῖς τέ εἰσιν και ἄθεοι και ἐπιβουλευτικοί".

Ο Σενέκας²⁶, που αντιδρά, όπως και άλλοι Ρωμαίοι, για την αργία του Σαββάτου τονίζει χαρακτηριστικά ότι με την αργία του Σαββάτου χάνεται το 1/7 της ζωής και ότι είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο να διαδίδονται τέτοιες συνήθειες (*sceleratissime gentis consuetudo*)²⁷.

Θα μπορούσε να ακολουθήσει ένας μακρύς κατάλογος, που όμως δεν κρίνεται σκόπιμο. Στην ένσταση ότι ίσως πρόκειται για περιθωριακούς συγγραφείς της εποχής υπενθυμίζω τις εκτενείς, αρνητικές φυσικά, αναφορές του Τάκιτου (Ιστορίες, V 2-13) και του Κικέρωνα (Pro Flaco).

Οι αρνητικές αυτές αναφορές του εθνικού κόσμου για τον Ιουδαϊσμό που μέσα από την μακρόχρονη επανάληψή τους είχαν ἐγχαραχθεί στο συλλογικό υποσυνείδητο των εθνικών, φυσικά και των εξ εθνών χριστιανών, με την μορφή

στερεοτύπων και ήταν φυσικό σε στιγμές σύγκρουσης με τον Ιουδαϊσμό τα κλισέ αυτά να αναδυόταν στην επιφάνεια και να χρησιμοποιούνταν εναντίον των Ιουδαίων.

Πριν ολοκληρώσω τη σχετική ενότητα θα προσθέσω ότι αναγνωριζόταν στους Ιουδαίους και θετικά στοιχεία όπως αυτό του σεβασμού της παράδοσης τους, της κοινωνικής αλληλεγγύης προς του ομοεθνείς τους, του αρχαίου έθνους κ.α.²⁸

Συνοψίζοντας τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Ιουδαίοι συνιστούσαν μέσα στην ρωμαϊκή κοινωνία μια ως επί το πλείστον θρησκευτικά προσδιορισμένη μειονότητα, στην οποία είχαν παραχωρηθεί συγκεκριμένα δικαιώματα, που παρείχαν την δυνατότητα της συμβίωσής της με το μή Ιουδαϊκό περιβάλλον. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι οι Ιουδαίοι, παρά τις οδυνηρές για αυτούς στρατιωτικές συγκρούσεις τους με τους Ρωμαίους και την καταστροφή της πατρίδας γής τους και μαζί της σχετικής αυτονομίας τους, που εκεί απολάμβαναν, κατόρθωσαν να διατηρήσουν μέσα στο ρωμαϊκό κράτος το έθος τους, να ζουν δηλ. σύμφωνα με τους πατρώους νόμους. Έχουμε να κάνουμε λοιπόν με μια μειονότητα που ζει σε ένα περιβάλλον ανεκτικό γι' αυτή, χωρίς να ενσωματωθεί. Φυσικά από μέρους της ρωμαϊκής αρχής πάντοτε λαμβάνεται μέριμνα για την περιχαράκωση της μειονότητας και τον περιορισμό της επέκτασής της.²⁹ Τέλος μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα υποβόσκει η σε διάφορα στερεότυπα διαμορφωμένη αρνητική τοποθέτηση του εθνικού κόσμου απέναντι στον Ιουδαϊσμό.

2. Ιουδαϊσμός και Χριστιανισμός

Στην ενότητα αυτή θα περιοριστούμε να περιγράψουμε την αντίληψη και την κρίση του Ιουδαϊσμού για τον Χριστιανισμό όπως την γνωρίζουμε μέσα από άμεσες (Ιουδαϊκές) πηγές και μέσα από έμμεσες (Χριστιανικές) πηγές.

Η πρώτη άμεση πηγή προέρχεται από τον Ιώσηπο, ο οποίος στην Αρχαιολογία του (20. 200) μας αναφέρει ότι ο Ιάκωβος, ο αδελφός του Κυρίου, δικάστηκε με την κατηγορία της καταπάτησης του Νόμου και καταδικάστηκε σε θάνατο με λιθοβολισμό. Παραθέτω το κείμενο : "... ἄτε δὴ οὖν τοιοῦτος ὢν ὁ Ἄνανος³⁰, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον διὰ τὸ τεθνάναι μὲν Φῆστον,

³⁰ Ο Άνανος ήταν γιός του Άννα, που αναφέρεται και στα Ευαγγέλια. Ο Ιώσηπος, Αρχ. 20.199, τον περιγράφει σαν " θρασύς ἦν τὸν τρόπον και τολμητής διαφερόντως...".

³¹ Ο Φῆστος και ο Αλβίνος υπήρξαν διαδοχικά επίτροποι (procuratores) της Ιουδαίας. Ο τελευταίος ήταν ιδιαίτερα σκληρός και επιρρεπής στην καταλήστευση του λαού και με την στάση του συνέβαλε στην εξέγερση του 66 μ. Χ. Ανέλαβε την εξουσία στην Ιουδαία το 62 μ. Χ. Για περισσότερα βλ. Α. Gunneweg, *Geschichte Israels bis Bar-Kochba*, (Μετ. Ι. Μούρτζιου), Θεσσαλονίκη 1997, 387-396.

Ἄλβινον³¹ δ' ἔτι κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπάρχειν, καθίζει συνέδριον κριτῶν καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ, καὶ τινες ἑτέρους, ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος παρέδωκε λευσθησομένου"³²...".

Ἡ ἄλλη μαρτυρία σχετίζεται μετὰ τὴν *birkat hamminim*,³³ τὴν 12^η παράκληση/ευχή ἀπὸ τῆς γνωστῆς 18 παρακλήσεις/ευχῆς, ποὺ απαγγέλονταν στὶς λατρευτικὲς συνάξεις τῶν Ἰουδαίων στὶς Συναγωγές. Χρονολογικὰ μποροῦμε νὰ τοποθετήσουμε τὴν ευχή στὴν περίοδο τῆς Ιάμνειας, δηλ. γύρω στὸ 70 μετὰ 135 μ.Χ. Μετὰ τὴν *birkat hamminim* οἱ Ἰουδαῖοι παρακαλοῦσαν τὸ Γιαχβέ νὰ τοὺς ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καταπίεση τῆς Ρώμης καὶ νὰ ἐξολοθρεύσει τοὺς *minim*, δηλ. αἰρετικούς, στοὺς οὗσις προστέθηκαν ἀργότερα ἄτομα ἰδιαιτέρως επικίνδυνα, ὅπως ἀποστάτες, προδότες καὶ συνεργάτες τοῦ κατακτητῆ. Μία παραλλαγή τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Geniza τοῦ Καΐρου προσθέτει καὶ ἀκόμη μία κατηγορία, αὐτὴ τῶν Ναζαρηνῶν. Παραθέτω τὸ κείμενο μετὰ τὴν προσθήκη μεταφρασμένο³⁴ :

*"Δεν ὑπάρχει καμιά ἐλπίδα γιὰ τοὺς ἀποστάτες καὶ μακάρι ἐσύ (Γιαχβέ) ἀμέσως, στὶς μέρες μας νὰ ἐξολοθρεύσεις τὴν ἀδιάντροπη (αυθάδη) ἐξουσία, καὶ μακάρι νὰ χαθoύν ἀκαριαία καὶ οἱ Ναζαρηνοὶ καὶ οἱ *minim*, μακάρι νὰ σβυστοῦν ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς καὶ νὰ μὴν συναριθμηθοῦν μετὰ τοὺς δίκαιους. Εὐλογημένος νὰ εἶσαι ἐσύ, Γιαχβέ, ποὺ γονατίζεις τοὺς αυθάδεις".*

³² Ὁ λιθοβολισμὸς ἦταν ἡ συνηθισμένη ποινὴ γιὰ τὴν βλασφημία καὶ ἄλλα ἀδικήματα. Βλ. mSanhedrin 7,4.

³³ Βλ. Ἀναλυτικὰ J. Maier, *Zwischen den Testamenten : Geschichte und Religion in der Zeit des zweiten Tempels*, Würzburg 1990, 288 · F. Vouga, *Geschichte des frühen Christentums* (UTB 1733), Tübingen / Basel 1994, 168-170 · D. Flusser, "Das Schisma zwischen Judentum und Christentum", *EvTh* 40 (1980), 214-239, εἰδ. 229-233.

³⁴ Ἀπὸ τὸ βιβλίον τῶν C. K. Barrett / C.-J. Thornton (Hrg.), *Texte zur Umwelt des Neuen Testaments* (UTB 1591), Tübingen 1991, 244.

Η παραλλαγή αυτή της ευχής είναι πολύ διαφωτιστική για την κρίση του Ιουδαϊσμού για τον Χριστιανισμό, αν και οι επιστήμονες στην πλειονότητά τους την τοποθετούν χρονικά πολύ μεταγενέστερα από την περίοδο της Ιάμνειας.³⁵ Φαίνεται όμως ότι οι χριστιανοί θεωρούσαν ότι η 12^η αυτή ευχή καθρέπτιζε τους ίδιους, έστω και αν δεν τους ανέφερε *expressis verbis* και πολλοί χριστιανοί συγγραφείς αναφέρονται στο γεγονός αυτό. Από αυτούς θα αναφερθώ στον Ιουστίνο, ο οποίος στον Διάλογό του προς Τρύφωνα (16,4) μέμφεται τους Ιουδαίους ότι " καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων θεὸν ἀθετεῖτε καί, ὅσον ἐφ' ὑμῖν, ἀτιμάζετε, καταρώμενοι ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν."³⁶ Μάλιστα αναφέρει ότι την παραπάνω ευχή ακολουθούσε ανταιρετική διδασκαλία στις συναγωγές. Γράφει χαρακτηριστικά : Διαλ. 137, 2 " Συμφάμενοι οὖν μὴ λοιδορῆτε ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, μηδὲ Φαρισαίοις πειθόμενοι διδασκάλους τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισκώφητέ ποτε, ὅποια διδάσκουσιν οἱ ἀρχισυνάγωγοι ὑμῶν, μετὰ τὴν προσευχήν."

Ένα ακόμη κείμενο, που μας φανερώνει την κρίση των Ιουδαίων για τους Χριστιανούς είναι από την Αποκάλυψη Αβραάμ,³⁷ ένα εβραϊκό κείμενο, που γράφτηκε πιθανόν λίγο μετά το 70 μ. Χ. Το κείμενο αυτό, που αποσκοπεί στην αποτροπή του εξελληνισμού του Ιουδαϊσμού, περιέχει στο κεφ. 29, 3-11 επίσης μια πολεμική εναντίον του Ιησού. Παραθέτω το απόσπασμα μεταφρασμένο :

(3) " *...και είδα έναν άνδρα να έρχεται από την αριστερή ειδωλολατρική πλευρά [και] μεγάλο πλήθος ανδρών, γυναικών και παιδιών, κατέφθασε από την ειδωλολατρική πλευρά και τον προσκύνησε. (4) <Και> καθώς εγώ κοιτούσα, έφθασαν (άνδρες) από την δεξιά πλευρά, και άλλοι από αυτούς τον χλέναζαν, άλλοι τον κτυπούσαν και άλλοι τον προσκυνούσαν. (5) <Και> είδα, ότι εκείνοι τον*

³⁵ Κατηγορηματικά ο Maier, μν. έργ., 288 · Vouga, μν. έργ. 169 · Flusser, μν. έργ. 229. Αντίθετα ο J. Becker, μν. έργ., 487, τοποθετεί χρονολογικά την ευχή με την προσθήκη, γύρω στο 90 μ. Χ.

³⁶ Βλ. επ. Διάλ. 47, 4 " καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραάμ ζῶντας κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν μὴ πιστεύοντας πρὶν τελευτῆς τοῦ βίου οὐ σωθήσεσθαι ὁμοίως ἀποφαίνομαι, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταθεματίσαντας καὶ καταθεματίζοντας τοὺς ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν πιστεύοντας ὅπως τύχῃσι τῆς σωτηρίας καὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐν τῷ πυρὶ ἀπαλλαγῶσιν." · 93,4 · 95, 4 · 133, 6 · 137, 2. Βλ. Επ. Ωριγένης, PG 12, 1387 · Επιφάνειος, Πανάριον 29,9.

³⁷ Βλ. έκδοση του κειμένου, μετάφραση στα γερμανικά και σχόλια από τους B. Philonenko-Sayar / M. Philonenko, *Die Apokalypse Abrahams* (JSHRZ V/5), Gütersloh 1982.

προσκυνούσαν. Και ο Αζαζέλ ³⁸ προσέτρεξε και τον προσκύνησε και αφού τον φίλησε στο πρόσωπο γύρισε και στάθηκε πίσω του. (6) Και είπα : "Ισχυρέ όλων των αιώνων! Ποιός είναι (αυτός) ο άνδρας, ο οποίος μαζί με τον Αζαζέλ χλευάζεται, χτυπιέται (και) προσκυνείται από τους ειδωλολάτρες;" (7) Και αποκρινόμενος είπε : " 'Ακουσε, Αβραάμ, ο άνθρωπος, που είδες να χλευάζεται, να χτυπιέται και έπειτα να προσκυνείται, είναι αυτός, που θα βοηθήσει το γένος, που θα προέλθει από σένα, εναντίον των ειδωλολατρών τις έσχατες ημέρες τη δωδέκατη ώρα του αιώνα της αθεΐας. (8) Στην δωδέκατη ώρα του δικού μου τελειωτικού αιώνα θα διορίσω μέσα από τον λαό μου αυτόν τον άνδρα που είδες, τον προερχόμενο από τον δικό σου σπόρο. Όλοι θα τον ακολουθήσουν. Υπολόγισε σ' αυτούς ακόμη και εκείνους οι οποίοι αν και κλήθηκαν από μένα άλλαξαν την απόφασή τους. (9) Και εκείνοι, που είδες να έρχονται από την αριστερή πλευρά και τον προσκύνησαν, αυτοί είναι ένας μεγάλος αριθμός από ειδωλολάτρες, που εναποθέτουν τις ελπίδες τους σ'αυτόν. (10) <Και> εκείνοι που προέρχονται από τον σπόρο σου που τους είδες (να έρχονται) από την δεξιά πλευρά : από αυτούς άλλοι τον χλεύασαν και τον κτύπησαν, άλλοι τον προσκύνησαν· πολλοί μεταξύ εκείνων θα αποπλανηθούν / παρασυρθούν από αυτόν. (11) Εκείνος θα δοκιμάσει στο τέλος της δωδεκάτης ώρας, κατά την εξολόθρευση του αιώνα της αθεΐας όλους εκείνους από τον σπόρο σου, οι οποίοι τον προσκύνησαν."

Σύμφωνα με το κείμενο ο Χριστιανισμός ή ο χριστιανικός Μεσσίας είναι ο τελευταίος πειρασμός του Ιουδαϊσμού. Επισημαίνεται (στ. 8) ότι ιστορικά ο Ιησούς προέρχεται από το σπόρο του Αβραάμ, αλλά με ένα συμβολικό και θρησκευτικά χρωματισμένο τρόπο ο συγγραφέας του έργου τον τοποθετεί ότι έρχεται από την αριστερή πλευρά, την πλευρά των ειδωλολατρών (στ. 3). Έτσι φαίνεται ότι ο χριστιανισμός στο κείμενο αυτό αξιολογείται διττά : Από ιστορική και κοινωνική άποψη βοηθά τον Ιουδαϊκό λαό εναντίον των ειδωλολατρών (στ. 7 και 9), αφού μέσω των χριστιανών εξ εθνών, που διά του Χριστιανισμού ήλθαν σε επαφή με την Συναγωγή, βοηθά να αναπτυχθεί η συμπάθεια της ελληνιστικής/ρωμαϊκής κοινωνίας για τον Ιουδαϊσμό. Από θεολογική όμως σκοπιά ο Χριστιανισμός αποτελεί για το κείμενο τον τελευταίο ειδωλολατρικό / ελληνιστικό πειρασμό για τον Ιουδαϊσμό.³⁹

Στις άμεσες αυτές μαρτυρίες ταιριάζουν και οι χριστιανικές αναφορές ότι ο Ιησούς πεθαίνει εξαιτίας της κριτικής του για τον Νόμο και την λατρεία στον Ναό (π.χ. Μκ 2,1-3,6 · 14,58). Ο Στέφανος το ίδιο (Πρ 6,8-14). Ο Παύλος επίσης σαν

³⁸ Πρβλ. Λευιτ. 16, 8 "καὶ ἐπιθήσει Ααρων ἐπὶ τοὺς δύο χιμάρους κλῆρον ἓνα τῷ κυρίῳ καὶ κλῆρον ἓνα τῷ ἀποπομπαίῳ." (Μασωριτικό κείμενο = ο Αζαζέλ).

³⁹ Βλ. Vouga, μν. έργ., 171.

συνειδητός Φαρισαίος, για τους ίδιους λόγους καταδιώκει την χριστιανική κοινότητα.

Το κύριο κατηγορώ της Συναγωγής εναντίον των χριστιανών ήταν ότι αυτοί αμφισβητούσαν την θεμελιακή αυθεντία του Νόμου. Για τον Ιουδαισμό, όπως τονίζει ο G. Strecker⁴⁰, ο Νόμος και η προφορική παράδοση, που εδώ και καιρό υπήρχε πλάι του και τον εξηγούσε ή τον συμπλήρωνε, αποτελούσαν τα δύο βασικά δομικά του στοιχεία με αυθεντικούς ερμηνευτές του τους Ραββίνους.

Επίσης ο Ιουδαϊσμός είχε αναπτύξει μια έντονη ιεραποστολή, απήχηση της οποίας βρίσκουμε στα λόγια του Ιησού όπως παραδίδονται στο Μτ 23,15. Βρισκόμαστε ακόμη στην εποχή που ο ιουδαϊσμός ενεργητικά ασκεί ιεραποστολή και το κλίμα για τους προσήλυτους είναι θετικό. Αργότερα στο τέλος του 1^{ου} μ. Χ. αι. εμφανίζεται μια επιφυλακτική στάση απέναντι στους προσήλυτους⁴¹. Επίσης Ρωμαϊκές πηγές μαρτυρούν, μάλιστα με ανησυχία, την προσηλυτιστική αυτή δράση του Ιουδαϊσμού. Αναφέρω τον Σενέκα⁴² (5-65 μ.Χ.), ο οποίος διαβλέπει ένα κίνδυνο από την διάδοση των ιουδαϊκών αντιλήψεων και συνηθειών στην ρωμαϊκή επικράτεια αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι : " victi victoribus leges dederunt"⁴³. Επίσης έχουμε πολλές μαρτυρίες για προσωπικότητες που ασπάστηκαν τότε την ιουδαϊκή θρησκεία⁴⁴ ή για σημαντικά πολιτικά πρόσωπα που σχετιζόνταν με Ιουδαίους⁴⁵.

Η Συναγωγή δικαιολογημένα φοβόταν τον ανταγωνισμό της χριστιανικής ιεραποστολής στην Διασπορά, όπου οι παρά την Συναγωγή "φοβούμενοι τεν

⁴⁰ "Christentum und Judentum in den ersten beiden Jahrhunderten", *Eschaton und Historie*, Göttingen 1979, 291-310, ειδ. 291-293.

⁴¹ Βλ. λήμμα "Antisemitismus", TRE, 113-168, ειδ. 122 · Bill. I, 924-931.

⁴² De superst. (Aug. c.d. 6,11) = Stern, Nr. 127. Η παραπομπή, καθώς και άλλες παρακάτω, είναι από την επιλογή που κάνει ο K. L. Noethlichs (μν. έρ. 67), ο οποίος παραθέτει από το κλασσικό πλέον έργο του M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, τ. I-III, Jerusalem 1974-1984.

⁴³ Βλ. επίσης στον Noethlichs, ο.π., 67, τις σχετικές με την προσηλυτιστική δράση των Ιουδαίων αναφορές του Δίωνα του Κάσσιου (150-235 μ. Χ.), και του ποιητή Ηοράζ (65-8 π.Χ.).

⁴⁴ Αναφέρω τη βασίλισσα της Αδιαβίνης Ελένη και τον γιό της Ιζάτη (γύρω στο 53 μ.Χ., επί Κλαυδίου) από τον Ιωσηπο, Αρχαιολ. 20, 34-48.

⁴⁵ Η ερωμένη του Τίτου Βερενίκη (γύρω στο 75 μ. Χ.), που όμως δεν αξιώθηκε να γίνει βασίλισσα, όπως το αναφέρει ο Δίων ο Κάσσιος, 66, 15, 3-5, Βλ. επ. Noethlichs, μν. έργ. 19 και 21, όπου και άλλα παραδείγματα.

Θεόν"⁴⁶ αποτελούσαν τους εν δυνάμει Χριστιανούς. Ο Γαλάνης⁴⁷ αναφερόμενος στην επιτυχία της ιεραποστολής του Παύλου κατά την πρώτη περιοδεία του παρατηρεί ότι "...όλα αυτά φανερώνουν ότι οι Ιουδαίοι ενοχλήθηκαν πολύ από την απήχηση του κηρύγματος των δύο αποστόλων Ἐἴς τὰ ἔθνη, γιατί έβλεπαν να καταστρέφονται οι προσπάθειές τους να προσηλυτίσουν στην ιουδαϊκή κοινότητα μέλη από τον εθνικό κόσμο". Επίσης υποψιάζονταν και την έξοδο πολλών Ιουδαιοχριστιανών από την Συναγωγή. Παραδείγματα αποτελούν ο Βαρνάβας, ο Παύλος, η Πρίσκα και ο Ακίλας, ο Απολλώς ακόμη και ο Πέτρος. Και αυτό γιατί, όπου ασκούσαν ιεραποστολή ο Παύλος και οι συνεργάτες του, οι νέοι οπαδοί δεν προσανατολιζόνταν πλέον προς τον Νόμο.

Μαζί με τα παραπάνω δεδομένα, που διαφωτίζουν τις σχέσεις των Ιουδαίων, δηλ. της Συναγωγής με την πρωτοεμφανιζόμενη μέσα από τα σπλάχνα της, καινούργια χριστιανική θρησκεία, πρέπει να συνυπολογίσουμε την ιδιαίτερη σχέση του Παύλου με την Συναγωγή. Η μεταστροφή του Αποστόλου στην Δαμασκό υπήρξε ένα δυνατό, αναπάντεχο και οδυνηρό σοκ για τους Ιουδαίους που επιτάθηκε από την κατοπινή δράση του στην Αντιόχεια και στην γύρω περιοχή μαζί με τον Βαρνάβα και είχε ως αποτέλεσμα την σταδιακή αποδέσμευση της χριστιανικής κοινότητας από την μητρική ιουδαϊκή αγκάλη. Την οργή των Ιουδαίων παραλίγο να πληρώσει ο Παύλος με την ζωή του στα Λύστρα (Πρ 14,19).

Η υποτίμηση λοιπόν του Νόμου από την πλευρά των χριστιανών καθώς και η δραστηριότητα της χριστιανικής ιεραποστολής, που ήταν δυνατόν να οδηγήσει σε μια μαζική έξοδο από τον Ιουδαϊσμό, ήταν φυσικό να προκαλέσει την αντίδραση των Ιουδαίων οι οποίοι διέθεταν τα μέσα αντιμετώπισης της αδύναμης τότε χριστιανικής μειονότητας. Μια απλή ανάγνωση της "βιογραφίας" του Παύλου στο Β' Κορ 11⁴⁸ μπορεί να μας βεβαιώσει για το παραπάνω.

Δ'. Α' Θεσσ 2,14-16. Ερμηνευτικές παρατηρήσεις

Ερχόμενοι τώρα στο χωρίο που μας ενδιαφέρει βλέπουμε ότι αυτό αντικατοπτρίζει την συγκρουσιακή αυτή σχέση μεταξύ των δύο τότε αδελφών

⁴⁶ Για την σημασία της Συναγωγής και των "φοβουμένων τεν Θεόν" βλ. Ι. Γαλάνης, " Η συμβολή των συναγωγών της ιουδαϊκής διασποράς στη διάδοση του Χριστιανισμού στον εθνικό κόσμο", *Καιρός*, Τόμος τιμητικός στον Ομότιμο Καθηγητή Δαμιανό Αθ. Δόικο, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1994, 125-148.

⁴⁷ ο.π. 133.

⁴⁸ Βλ. υποδειγματική ανάλυση στον J. Becker, μν. έρ., 180-189.

κοινοτήτων, δηλ. του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού. Τα ερωτήματα που γενώνται είναι :

α) το χωρίο αυτό υπήρχε εξ αρχής στην επιστολή ή είναι μεταγενέστερη παρεμβολή, προσθήκη⁴⁹, που έγινε μετά τον Παύλο;

β) αν δεν αποτελεί προσθήκη, τότε είναι του Παύλου ή αποτελεί παράδοση που απλώς υιοθετεί ο Απόστολος ή τέλος αποτελεί παράδοση που υιοθετεί ο Παύλος αλλά παράλληλα την συμπληρώνει;

Δεν πρόκειται εδώ να προβούμε σε εκτεταμένη απάντηση των ερωτημάτων, απλώς θα παραθέσουμε την προβληματική μια και αυτά αναλύθηκαν και απαντήθηκαν αρκετά ικανοποιητικά από εκλεκτούς επιστήμονες.

Το πρώτο ερώτημα σχετίζεται με το χωρίο και την φιλολογική ενότητα της επιστολής, την αμφισβήτηση της οποίας αντέκρουσαν με επιτυχία πολλοί επιστήμονες⁵⁰.

⁴⁹ Βλ. πχ. B. A. Pearson, "1 Thessalonians 2, 13-16 : A Deutero-Pauline Interpolation", *HThR* 64 (1971), 79-94.

⁵⁰ Βλ. I. Broer, "Antisemitismus und Judenpolemik im Neuen Testament. Ein Beitrag zum besseren Verständnis von 1 Thess 2,14-16", in *Religion und Verantwortung als Elemente gesellschaftlicher Ordnung* (FS K. Klein), hg. v. B. B. Gemper, Siegen 1983, 734-772 · G. Lüdemann, *Paulus und das Judentum*, TEH 215, München 1983, 25-27.

Αναφέρω συνοπτικά τα επιχειρήματα της θεωρίας που υποστηρίζει ότι το χωρίο είναι προσθήκη :

- α) η αντίφαση που υπάρχει μεταξύ του Ρω 9-11 και Α΄ Θεσ 2, 14-16,
- β) η αναφορά των Ιουδαίων σαν πρότυπο για μια κοινότητα εθνικοχριστιανών,
- γ) δεν έχουμε εκτεταμένες διώξεις χριστιανών στην Παλαιστίνη πριν τον πρώτο ιουδαϊκό πόλεμο,
- δ) η προτροπή για μίμηση στο Α΄ Θεσ 2,14 είναι μοναδική και
- ε) ο αόριστος "ἔφθασεν" αναφέρεται στην καταστροφή της Ιερουσαλήμ.

Τα αντεπιχειρήματα όσων δέχονται την παύλεια καταγωγή του χωρίου είναι :

- α) η αντίφαση ανάμεσα στο Α΄ Θεσ 2,14-16 και Ρω 9-11 ανάγεται στον ίδιο τον Παύλο. Πρέπει να την εξηγήσουμε και όχι να την παρακάμψουμε με υποθέσεις τύπου φιλολογικής κριτικής,
- β) η παύλεια εκκλησιολογία προϋποθέτει μια Εκκλησία, που αποτελείται από Ιουδαίους και Εθνικούς. Έτσι είναι δυνατόν οι κοινότητες της Παλαιστίνης ν' αποτελούν παράδειγμα για τους εξ εθνών χριστιανούς,

γ) ήδη πριν το 70 μ.Χ. έχουμε στην Παλαιστίνη συγκρούσεις μεταξύ Χριστιανών και Ιουδαίων (πρβλ. Λκ 6, 22 : "μακάριοί έστε όταν μισήσωσιν ύμᾶς οί άνθρωποι καί όταν ἀφορίσωσιν ύμᾶς καί δνειδίσωσιν καί ἐκβάλωσιν τὸ ὄνομα ύμῶν ὡς πονηρὸν ἔνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου"),

Στο δεύτερο ερώτημα και στο πρόβλημα που αυτό θέτει, φαίνεται σαν ικανοποιητική η απάντηση ότι πρόκειται για παράδοση, την οποία υιοθετεί ο Παύλος και την συμπληρώνει.

Ενδείξεις για την ύπαρξη παράδοσης αποτελούν:

α) το ρήμα "ἀποκτείνειν" το οποίο βρίσκεται στον Παύλο συνολικά μόνο τέσσερις φορές, ενώ αντίθετα στην υπόλοιπη Κ.Δ. υπάρχει 70 φορές · η συσχέτισή του με τον θάνατο του Ιησού είναι μοναδική στον Παύλο.

β) οι λέξεις "ἐκδιώκειν" και "ἐναντίος" αναφέρονται από τον Παύλο μόνον εδώ.

γ) Οι εκφράσεις "ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας" "ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος" (φθάνειν ἐπὶ τι(να)...εἰς τέλος) δεν είναι παύλειες εκφράσεις⁵¹

δ) Για την έκφραση "καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων" δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι είναι έκφραση που προέρχεται από την παράδοση. Από την μια μεριά ο Παύλος χρησιμοποιεί την φράση αυτή μόνον εδώ, από την άλλη μεριά όμως είναι συχνή σὺν αὐτὸν ἡ χρήση τῆς έκφρασης "Θεῷ ἄρέσκειν" (πρβλ. Α΄ Θεσσ 4,1 · Ρω 8,8).

ε) Το στυλ της χρήσης μετοχῶν ενισχύει την θέση ότι πρόκειται για παραδεδομένο κείμενο.

Για τον στίχο 16α "κωλύοντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσιν λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν" δεν υπάρχει ομοφωνία αν πρόκειται για κείμενο που μας παραδίδεται⁵² ἢ προστίθεται ἀπὸ τον Παύλο⁵³. Για την τελευταία άποψη συνηγορούν:

α) η χρήση των παύλειων λέξεων "κωλύειν" (Πρβλ. Ρω 1,13 · Α΄ Κορ 14,39), "ἔθνη" (45 φορές στον Παύλο), "λαλεῖν" (52 φορές στον Παύλο · πρβλ. Α΄ Θεσσ 2,2.4), "σῶζειν" (19 φορές στον Παύλο).

β) Η έλλειψη του συνδέσμου "καί" στην αρχή της φράσης του 16α η οποία διαταράσσει την συντακτική ομοιογένεια με τις προηγούμενες μετοχικές φράσεις,

δ) η προτροπή για μίμηση του Α΄ Θεσ 2,14 υπάρχει ἤδη στο Α΄ Θεσ 1,6 και

ε) το Α΄ Θεσ 2,16γ δεν έχει σχέση με την καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ., αλλά ο Παύλος βλέπει να καταφθάνει η τελειωτική οργή του Θεού στους Ιουδαίους εξαιτίας της συμπεριφοράς τους.

⁵¹ Βλ. περισσότερα Ο. Η. Steck, *Israel und das gewaltsame Geschick der Propheten* (WMANT 23), Neukirchen-Vluyn 1967, 274 και σημ 6 εξ..

⁵² Έτσι μεταξύ άλλων, ο Steck, ο.π. 275 · Becker, *Paulus*, 489, που τον θεωρεί σαν εθνικοχριστιανική παράδοση.

⁵³ Έτσι π.χ. ο G. Lüdemann, *Paulus und das Judentum*, 22.

που όλες συνδέονται μεταξύ τους με ένα "καί". Έτσι δίδεται η εντύπωση ότι ο Παύλος προσθέτοντας την εν λόγω έκφραση κορυφώνει τα κατηγορώ του εναντίον των Ιουδαίων με την τελευταία κατηγορία της παρεμπόδισης της ιεραποστολής.

γ) Άλλο ένα στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της τελευταίας άποψης είναι το Μκ. 12, 1-9 (παραβολή των κακών γεωργών). Η παραβολή αυτή είναι το πιο άμεσο παράλληλο του Α΄ Θεσσ 2, 15εξ. Παράλληλες είναι οι θέσεις:

1) της δολοφονίας των προφητών (Α΄ Θεσσ 2,15 = Μκ 12, 1β-5),

2) της δολοφονίας του Ιησού (Α΄ Θεσσ 2,15 = Μκ 12,8)

3) Η ρήση για την οργισμένη κρίση του Θεού επί των Ιουδαίων (Α΄ Θεσσ 2,16) και η ρήση για την τιμωρία των γεωργών (Μκ 12,9).

Στην παραβολή αυτή λείπει η αναφορά για την παρεμπόδιση της ιεραποστολής από τους Ιουδαίους, στοιχείο, που ισχυροποιεί την άποψη ότι ο Παύλος πρόσθεσε στην κοινή παράδοση την εν λόγω αναφορά.

Ανάλογες αυστηρές εκφράσεις με αυτές του Α' Θεσσ 2, 15εξ. και Μκ 12,1-9⁵⁴, στις οποίες εκφράζονται η αποδοκιμασία για την παρεμπόδιση της χριστιανικής ιεραποστολής από τους Ιουδαίους και η τιμωρία τους, βρίσκουμε και στο Λκ 11,49-51⁵⁵ και 13,34εξ.⁵⁶

⁵⁴ Περισσότερα για την παραβολή βλ., μεταξύ άλλων, Ι. Καραβιδόπουλος, *Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (ΕΚΔ 2), Θεσσαλονίκη 1988, 378-381. · J. Gnllka, *Das Evangelium nach Markus* (ΕΚΚ Π/2), τ. 2, 1979, 141-150. · L. Schottrof, "Sind die Juden schuld am Tod Jesu? Das Keuz Christi (Μκ 12,1-12)", D. Henze/G. Janssen/S. Müller/B. Wehn (Hrg.), *Antijudaismus im Neuen Testament? : Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten*, Gütersloh 1997, 70-78. Η L. Schottrof, όπως και οι άλλες συγγραφείς του συλλογικού αυτού βιβλίου, προσπαθεί να δει το κείμενο αυτό απαλλαγμένο από τις αντιουδαϊκές προκαταλήψεις και στερεότυπα.

⁵⁵ Λκ 11,49-51 : "διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσιν καὶ διώξουσιν, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν τὸ ἐκκεχυμένον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, ἀπὸ αἵματος Ἀβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου· ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης"

⁵⁶ Λκ 13,34εξ. : "Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξει τὰ τέκνα σου ὄν τρόπον ὄρνις τὴν ἐαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε. ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν. λέγω [δὲ] ὑμῖν, οὐ μὴ ἴδητέ με ἕως [ἤξει ὅτε] εἶπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου".

Ο Becker⁵⁷ παρατηρεί εύστοχα ότι όλες τις παραπάνω αναφορές μπορούμε να τις χωρίσουμε σε δύο μέρη. Στο ένα μέρος έχουμε τις διάφορες κατηγορίες με τις οποίες ο αντίπαλος ενοχοποιείται και απαξιώνεται και ακολουθεί στο δεύτερο μέρος η αναγγελία του τιμωρίας. Το σκεπτικό είναι : επειδή ο Ισραήλ φέρει προσκόμματα στην χριστιανική ιεραποστολή, γι' αυτό καταφθάνει η κρίση του Θεού. Ειδικά το Α' Θεσσ 2,15εξ. περιλαμβάνει έξι κατηγορίες εναντιών των Ιουδαίων⁵⁸ :

α) Οι Ιουδαίοι σκότωσαν τον Κύριο, β) τους προφήτες, γ) καταδιώκουν τους χριστιανούς ιεραποστόλους, δ) Οι Ιουδαίοι δεν είναι αρεστοί στον Θεό, ε) είναι εχθροί των ανθρώπων και στ) εμποδίζουν την ιεραποστολή. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο φορές αναφέρεται η παρεμπόδιση της ιεραποστολής, στοιχείο που φανερώνει και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του χωρίου⁵⁹.

Πριν προχωρήσουμε όμως στην συνοπτική ανάλυση των παραπάνω, πρέπει να διευκρινίσουμε ποιούς εννοεί εδώ ο Παύλος σαν Ιουδαίους. Εννοεί όλους τους Ιουδαίους συλλογικά ή συγκεκριμένες ομάδες, που ευθύνονται για τις παραπάνω ενέργειες; Η δεύτερη άποψη υποστηρίζεται από πολλούς επιστήμονες, όπως από τον Schalom Ben-Chorin⁶⁰, W. Marxen⁶¹, T. Holtz⁶² κ.α. Το κύριο επιχείρημά τους είναι ότι και ο Ιησούς και οι προφήτες και ο Παύλος απλά ανήκουν στον λαό αυτό και δεν είναι δυνατόν Ιουδαίος, όπως είναι ο Παύλος, να κατηγορεί τον λαό του συλλογικά. Εδώ ο Παύλος αναφέρεται στους Ιουδαίους εκείνους, που καταδιώκουν αυτόν και την χριστιανική κοινότητα και δεν έχει καμιά διάθεση να χαρακτηρίσει αρνητικά

⁵⁷ Paulus, 489.

⁵⁸ Ο Becker, *Paulus*, 490, χαρακτηρίζει τις τρεις πρώτες κατηγορίες σαν ιουδαιοχριστιανικές και τις άλλες τρεις σαν εθνικοχριστιανικές. Για μια εκτεταμένη ερμηνεία του χωρίου στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ι. Γαλάνης, *Η πρώτη επιστολή του Απ. Παύλου προς Θεσσαλονικείς* (ΕΚΔ 11α), Θεσσαλονίκη 1985, 184εξ.

⁵⁹ Για τον Becker, ο.π. 489-490 η διπλή αναφορά φανερώνει την ύπαρξη δύο διαφορετικών παραδόσεων, μιάς Ιουδαιοχριστιανικής και μιας Εθνικοχριστιανικής.

⁶⁰ *Antijudische Elemente im Neuen Testament*", *EvTh* 40 (1980), 208. Ο εβραίος ερευνητής απορρίπτει την συλλογική κατηγορία εναντίον του Ιουδαϊκού έθνους αναφερόμενος στην σταύρωση του Ιησού, αλλά αυτή είναι η γενικότερη θέση που αποπνέει το όλο κείμενό του.

⁶¹ *Der erste Brief an die Thessalonicher* (ZBK NT 11.1), Zürich 1979, 49-50.

⁶² "Das Gericht über die Juden und die Rettung ganz Israels (1 Thess 2,15f. und Röm 11,25f.)", *Wissenschaft und Kirche* (FS E.Lohse), Hg. von K.Aland/S. Maurer, Bielefeld 1989, 119-131, ειδ. 122εξ. (Το ίδιο άρθρο, στα αγγλικά, υπάρχει και R. F. Collins (Ed.), *The Thessalonian Correspondence*, BETL 87, Leuven 1990, 284-294.

τους Ιουδαίους συλλογικά. Σε αυτό απαντά εύστοχα ο Broer⁶³, "ότι βέβαια με τον τρόπο αυτό μπορούμε να ανασάνουμε ανακουφισμένοι, επειδή απαλλάξαμε τον Παύλο από μια τέτοια κατηγορία, αλλά πράγματι κατανοήσαμε έτσι το κείμενο;". Το κείμενο όμως αναφέρεται σε μια εκτεταμένη χρονική περίοδο με πολλούς και διαφορετικούς Ιουδαίους, υπεύθυνους για διάφορες πράξεις, που αρχίζει από τους προφήτες και καταλήγει στον Παύλο. Όλη αυτή η μακροχρόνια αρνητική δράση των Ιουδαίων λειτουργεί σωρευτικά με κατάληξη στο να "ἀναπληρώσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας", "να ξεχειλίσει (δηλ.) το ποτήρι των αμαρτιών τους"⁶⁴, έκφραση που κατά τον Γαλάνη⁶⁵ "δηλώνει τον έσχατο βαθμό της αμαρτωλότητας", στον οποίο καταλήγουν οι Ιουδαίοι. Η εναλλαγή μάλιστα των χρόνων των ρημάτων από αόριστο σε ενεστώτα συνδέει το παρελθόν με το παρόν και φαίνεται να προσδίδει στις ενέργειες των Ιουδαίων μια αδιάλειπτη ενότητα, που συνηγορεί στην άποψη ότι ο Παύλος αναφερόμενος στους Ιουδαίους δεν ενδιαφέρεται να κάνει καμιά διάκριση ανάμεσα σε πιστούς και αμαρτωλούς Ιουδαίους. Τέλος θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι ο Παύλος συνηθίζει να κάνει τέτοιες σωρευτικές κρίσεις για τους Ιουδαίους, εδώ αρνητικές, στο Ρω 9,3-5 θετικές χωρίς όπως φαίνεται να υπονοεί αλλά ούτε και να προβαίνει στο λεπτό διαχωρισμό σε καλούς και αμαρτωλούς Ιουδαίους, επειδή τότε δεν κυριαρχούσε η σύγχρονη περιρρέουσα ατμόσφαιρα του σύγχρονου αντισημιτισμού, που απαιτεί προσεκτικότερες εκφράσεις και αναλύσεις, αλλά μια άλλη ιουδαϊκή επιθετική ατμόσφαιρα για τους Χριστιανούς και τον Παύλο. Βέβαια το βασικό επιχείρημα της πρώτης άποψης ότι δεν μπορούμε να μιλούμε για αντισημιτισμό ή αντιουδαϊσμό από έναν Ιουδαίο προς Ιουδαίους μέσα σε μια ιουδαϊκή κοινότητα, στην οποία συνυπάρχουν ακόμη Ιουδαίοι και Χριστιανοί, νομίζουμε ότι εξακολουθεί να υφίσταται, έστω κατά την γνώμη μας αποδυναμωμένο. Πιστεύουμε ότι με τα παρακάτω θα διευκρινιστεί περισσότερο το πρόβλημα.

Στην κύρια κατηγορία της παραμπόδισης της ιεραποστολής, που απαγγέλουν οι Χριστιανοί εναντίον των Ιουδαίων συνάπτονται και οι υπόλοιπες δηλ. :

α) ότι οι Ιουδαίοι είναι υπεύθυνοι για τον θάνατο του Ιησού, καταγγελία που μαρτυρείται για πρώτη φορά στην Κ.Δ., και στην συνέχεια θα αποτελέσει σταθερό μοτίβο των ιεραποστολικών λόγων των Πράξεων (Πρξ. 2,23 · 3,15 · 4,10 · 5,30 · 7,52 ·

⁶³ μν. έργ. 752.

⁶⁴ Βλ. Η Καινή Διαθήκη, Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική., Βιβλική Εταιρεία, Αθήνα.

⁶⁵ Η πρώτη επιστολή του Απ. Παύλου προς Θεσσαλονικείς , 189.

10,39)⁶⁶, και μάλλον αποτελεί την βασική ιδέα της παραβολής των κακών γεωργών του Μκ 12,1-9 πρλ.⁶⁷. Το θέμα αυτή ισχυρά αντέκρουσαν οι Ιουδαίοι θεολόγοι, όπως ο Schalom Ben-Chorin και ο D. Flusser οι οποίοι, οθρά, επεσήμαναν τον κίνδυνο που ελοχεύει όταν για τις πράξεις μια ορισμένης ομάδας ενοχοποιείται συνολικά και διαχρονικά ένας λαός⁶⁸. Πάντως, πρέπει Ιουδαίοι κατά τον 3ο αι. να θεωρούσαν ότι πράγματι οι πρόγονοί τους είχαν εμπλακεί και είχαν μερίδιο στην δολοφονία του Χριστού, όπως φαίνεται τουλάχιστον από μια αναφορά σε μια baraita του Βαβυλωνιακού Ταλμούδ (TalBab Sanherdin 43a) την οποία παρουσίασε ο R. Braun⁶⁹. Αναφέρω το κείμενο μεταφρασμένο :

"Την παραμονή του Πάσχα κρεμάστηκε ο Ιησούς. Σαραντα ημέρες πριν λάβει χώρα η εκτέλεση κυκλοφόρησε ένας κήρυκας και ανήγγειλε: 'Δημοσιεύεται ότι αυτός θα λιθοβοληθεί, επειδή ασκούσε την μαγεία και προέτρεπε τον Ισραήλ σε αποστασία. 'Όποιος έχει να μαρτυρήσει κάτι ευνοϊκό γι' αυτόν, ας προσέλθει να συνηγορήσει γι' αυτόν.' Αλλά επειδή δεν προσκομίστηκε κανένα ευνοϊκό γι' αυτόν στοιχείο, κρεμάστηκε την παραμονή του Σαββάτου".

β) Οι Ιουδαίοι είναι υπεύθυνοι για την δολοφονία των προφητών του Θεού. Την κατηγορία αυτή εναντίον των Ισραηλιτών την βρίσκουμε ήδη στην Π.Δ., στην δευτερονομιστική παράδοση (Γ' Βασ. 19,10⁷⁰ · Β' Έσδρας 19,26⁷¹ (= Μ. Νεεμ. 9,26). Την σχέση των μοτίβων της δολοφονίας των προφητών από τον Ισραήλ, της οργής του Θεού και ίσως της αρέσκειας ή απαρέσκειας του Θεού για τους Ιουδαίους του

⁶⁶ Σε αντίθεση με τους στίχους αυτούς στις Πράξεις υπάρχει και η άλλη εκδοχή, που είναι ιστορικά πιο βέβαιη, ότι ο Ιησούς καταδικάστηκε σε θάνατο από τους Ρωμαίους. " kai; mhdemivan aijtivan qanantou euJrovnte" hj/thvsanto Pila'ton ajnaireqh'nai aijtovn. " (Πρ 13,28).

⁶⁷ Βλ. J. Gnllka, μν. έργ., 148-149.

⁶⁸ Βλ. Schalom Ben-Chorin, μν. έργ. 208, ο οποίος μιλά για τις δραστηριότητες μιας κλίμας γύρω από τον Αρχιερέα. ενώ ο είναι χαρακτηριστικές οι καυστικές παρατηρήσεις του D. Flusser για τον U. Wilckens, την μετάφρασή του της Κ.Δ. και για τα αντιιουδαϊκά στοιχεία, που αυτή περιέχει. Βλ. περισσότερα D. Flusser, "Ulrich Wilckens und die Juden" *EvTh* 34 (1974), 236-243. · R. Rendorf, "Die neutestamentliche Wissenschaft und die Juden", *EvTh* 36 (1976), 191-100.

⁶⁹ "The Babylonian Talmud on the Execution of Jesus", *NTS* 43 (1997), 158-159.

⁷⁰ "καὶ εἶπεν Ἡλίου Ζηλῶν ἐζήλωκα τῷ κυρίῳ παντοκράτορι, ὅτι ἐγκατέλιπόν σε οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ· τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν καὶ τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν ἐν Ῥομφαίᾳ, καὶ ὑπολέλειμμα ἐγὼ μονώτατος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν αὐτήν."

⁷¹ "καὶ ἤλλαξαν καὶ ἀπέστησαν ἀπὸ σοῦ καὶ ἔρριψαν τὸν νόμον σου ὀπίσω σώματος αὐτῶν καὶ τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, οἱ διεμαρτύραντο ἐν αὐτοῖς ἐπιστρέψαι αὐτοὺς πρὸς σέ, καὶ ἐποίησαν παροργισμοὺς μεγάλους."

Α΄ Θεσσ 2, 15εξ. με την δευτερονομιστική παράδοση ανέλυσε εμπειριστατωμένα ο O. Steck⁷² δείχνοντας ότι ο Παύλος παρέλαβε από αυτήν την αντίληψη περί ιστορίας που είχε η δευτερονομιστική παράδοση, την χρησιμοποίησε και την συνδύασε με την δολοφονία του Χριστού⁷³. Μέσα από την ερμηνεία αυτή εξηγείται και το ότι ο Παύλος προτάσσει χρονικά τον θάνατο του Ιησού από εκείνο των προφητών. Για το τελευταίο, από άλλη σκοπιά, είναι πολύ εύστοχο αυτό που ο N. Λούβαρης αναφέρει: "...Προτάσσει δε τον θάνατον του κυρίου, ει και χρονικώς ύστερον, ως την επισημοτάτην πράξιν της ιουδαϊκής απιστίας και το φρικτότατον των εγκλημάτων · εξ αυτού ανάγεται είτα στο απώτατον παρελθόν, ίνα επιστρέψη πάλιν εις το παρόν...".⁷⁴ "Όμως, αναφέρεται ο Παύλος στους προφήτες του Ισραήλ ή στους προφήτες του Χριστού, όπως προσπαθεί ν' αποδείξει ο F. Gilliard;⁷⁵ Ο τελευταίος με τα επιχειρήματά του προσπαθεί ν' αποδυναμώσει την άποψη ότι ο Παύλος πιστεύει, ότι οι Ιουδαίοι δολοφόνησαν τους προφήτες τους, καθώς επίσης επιχειρεί να τεκμηριώσει, ότι την εποχή του 50 μ.Χ. δεν ήταν εδραιωμένη μια τέτοια αντίληψη στους Χριστιανούς. Το χωρίο απλώς κατά τον Gilliard δείχνει ότι κάποιιοι Ιουδαίοι δολοφόνησαν τον Ιησού και κάποιιοι Ιουδαίοι δολοφόνησαν κάποιους προφήτες, για τους οποίους δεν είμαστε σίγουροι, άν ήταν οι προφήτες των Ιουδαίων ή οι προφήτες του Ιησού.⁷⁶ Είναι φανερή η προσπάθεια του επιστήμονα, η οποία είναι άκρως ενδιαφέρουσα και πολύ όμορφα τεκμηριωμένη και από φιλολογική άποψη⁷⁷ αλλά ιδιαίτερα από θρησκευο-ιστορική,⁷⁸ να σχετικοποιήσει την αντίληψη της

⁷² Με το έργο του *Israel und das gewaltsame Geschick der Propheten* (WMANT 23), Neukirchen-Vluyn 1967.

⁷³ Steck, μν. έργ. 189. Για την δευτερονομιστική αντίληψη, εκτός από τον Steck, βλ. J. M. Scott, "Paul's Use Of Deuteronomic Tradition, *JBL* 112 (1993), 645-665, ειδ. 647-650.

⁷⁴ Βλ. N. I. Λούβαρης, "Το Θεσσαλονικέων Α', β' 1-16 (Ερμηνευτικόν υπόμνημα)", *Γρ Παλ* 9 (1925), 72-84, 97-110, 395-406, ειδ. 401.

⁷⁵ Βλ. F. D. Gilliard, "The Problem of the Antisemitic Comma between 1 Thessalonians 2.14 and 15", *NTS* 35 (1989), 481-502. · του ίδιου, "Paul and the Killing of the Prophets in 1 Thess. 2:15, *NT* 36/3 (1994), 259-270.

⁷⁶ Βλ. "Paul and the Killing of the Prophets in 1 Thess. 2:15, 270.

⁷⁷ Ιδιαίτερα το άρθρο του "The Problem of the Antisemitic Comma between 1 Thessalonians 2.14 and 15".

⁷⁸ Βλ. ιδιαίτερα στην εργασία του "Paul and the Killing of the Prophets in 1 Thess. 2:15 την ανάλυσή του για την έννοια του "προφήτη", την εξήγηση της παράθεσης του ονόματος "Ίησοῦν" μακριά από τον "κύριον" με κριτήρια της ρητορικής, καθώς και την σύνδεση της δολοφονίας του

συλλογικής ευθύνης του Ιουδαϊκού λαού και να την εντοπίσει μόνον σε ορισμένες Ιουδαϊκές ομάδες. Είναι όμως, κατά την γνώμη μας τόσο επιτηδευμένη και "αστυνομική", που δύσκολα μπορεί να πείσει στο σύνολό της.

γ) Η επόμενη διπλή κατηγορία σχετίζεται με την καταδίωξη των χριστιανών ιεραποστόλων και την παρεμπόδιση της χριστιανικής ιεραποστολής. Ο Παύλος με την αναφορά του στις διώξεις που υπέστη και υφίσταται από τους Ιουδαίους συνδέει από την μια μεριά τα παθήματά του με τα παθήματα των προφητών και από την άλλη την συμπεριφορά των Ιουδαίων άλλοτε και τώρα και οδηγείται στο συμπέρασμα ότι οι ενέργειες αυτές των Ιουδαίων δεν μπορούν παρά να γεννούν την απαρέσκεια του Θεού.

δ) Σε σύνδεση με τη παραπάνω κατηγορία ο Παύλος προσθέτει και την πολύ βαριά κατηγορία, που αποδίδεται στους Ιουδαίους, ότι εχθρεύονται όλους τους ανθρώπους. Στο σημείο αυτό με μεγάλο πάθος⁷⁹ ο Παύλος επιστρατεύοντας την αρνητική εικόνα για τους Ιουδαίους, που είδαμε ότι επλανάτο στην περιορούσα ατμόσφαιρα της εποχής, την οποία ασφαλώς και είχε ζήσει στον πατρίδα του και όχι μόνον, μιλά στο υποσυνείδητο των Θεσσαλονικέων, και ξυπνά αυτές τις παραστάσεις, που ίσως ήσαν μέχρι εκείνη την στιγμή αδρανοποιημένες.

Το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς αυτής των Ιουδαίων αναπόφευκτα είναι ο ερχομός της τελειωτικής οργής του Θεού επάνω τους. Με τον τελευταίο αυτό στίχο ο Παύλος εισάγει στα παραπάνω και την εσχατολογική διάσταση, που ούτως ή άλλως διαποτίζει όλη την επιστολή (πρβλ. Α' Θεσσ 1,10 · 4,13εξ.)⁸⁰. Η τελευταία αυτή φράση και ειδικά ο στίχος 16γ "ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος" που συνδέθηκε με την οριστική και αμετάκλητη ή μη τιμωρία των Ιουδαίων από τον Θεό αποτέλεσε το αντικείμενο εκτεταμένης έρευνας από τούς επιστήμονες της Κ.Δ. και όπως ήταν επόμενο συνδέθηκε με την θεολογία της Α' Θεσσ.⁸¹ σε σχέση με τις άλλες επιστολές του Παύλου (πρβλ. Ρω 9-11). Οι απόψεις, που εμφανίστηκαν, είναι διαφορετικές και δεν είναι δυνατό να τις αναπτύξουμε στα πλαίσια της παρουσιάσης αυτής, απλά θα τις αναφέρω. Έτσι σύμφωνα με την πρώτη τάση η Α' Κυρίου Ιησού με την ιδέα "των δοφονημένων ηρώων" της ελληνιστικής εποχής και των Μυστηρίων (

Κυρίου Ιησού με την ιδέα "των δοφονημένων ηρώων" της ελληνιστικής εποχής και των Μυστηρίων (

⁷⁹ Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Holtz, *Der erste Brief an die Thessalonicher* (EKK XIII), Neukirchen-Vluyn ²1990, 106.

⁸⁰ Βλ. αναλυτικά E. Bammel, "Judenverfolgung und Naherwartung. Zur Eschatologie des Ersten Thessalonicherbriefs", *ZThK* 56 (1959), 294-315, ειδ. 307εξ.

⁸¹ Για την Α' Θεσσ γενικά και για την θεολογία της βλ. και K. P. Donfried / I. H. Marshall, *The Theologie of the Shorter Pauline Letters*, Cambridge 1993.

Θεσ θεωρείται σαν ένα αυτόνομο δείγμα παύλειας θεολογίας⁸², οπότε και η θέση του Παύλου για τους Ιουδαίους (Ισραήλ) θεωρείται σαν μια πρώτη πρώιμη αντίληψη του Παύλου για το μέλλον του Ισραήλ η οποία στην συνέχεια εξελίχθηκε, άλλαξε⁸³. Σύμφωνα με την δεύτερη άποψη κατά την οποία καταβάλλεται η προσπάθεια να ενταχθεί η Επιστολή στην συνολική παύλεια θεολογία⁸⁴ έχουμε και αντίστοιχη προσπάθεια να κατανοηθεί το εν λόγω χωρίο μέσα στην συνολική αυτή παύλεια θεολογία.⁸⁵ Σύμφωνα με την τρίτη άποψη⁸⁶, που μοιάζει εν μέρει με την πρώτη, ερμηνεύεται η Επιστολή σαν δείγμα θεολογίας της αντιοχειανής κοινότητας άρα και το συγκεκριμένο χωρίο εντάσσεται στα συγκεκριμένα χρονικά πλαίσιά του και άρα διαφέρει από τις μεταγενέστερες αντιλήψεις του Απ. Παύλου.

Ε'. Συμπεράσματα

Το αρχικό ερώτημά μας ήταν αν ο όρος "Αντισημιτισμός" είναι συμβατός για την εποχή που γράφτηκε η Α΄ Θεσσ. Η απάντησή μας είναι θετική, διότι σαν όρος,

⁸² Αναφέρω ενδεικτικά ορισμένους από τους επιστήμονες που υποστηρίζουν την θέση αυτή με ελαφρές διαφοροποιήσεις : G. Strecker, "Befreiung und Rechtfertigung", *Eschaton und Historie*, Göttingen 1979, 229-259 · S. Schultz, "Der frühe und der späte Paulus", *ThZ* 41 (1985), 228-236 · K. P. Donfried, "1 Thessalonians, Acts and the Early Paul", R. F. Collins (Ed.), *The Thessalonias Correspondens*, BETL 87, Leuven 1990, 3-26. · του ίδιου, Paul and Judaism : 1 Thessalonians 2 : 13-16 as a Test Case", *Int* 38 (1984) 242-253. Για αναλυτική βιβλιογραφία βλ. U. Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, (UTB 1830), Göttingen 1994, 73 εξ. και σημ.

⁸³ Βλ. ιδιαίτερα, U. Schnelle, *Wandlungen im paulinischen Denken*, (SBS 137), Stuttgart 1989, 79-87. Επίσης βλ. σχηματική αλλά περιεκτική παρουσίαση του προβλήματος στον K. Berger, *Theologieggeschichte des Urchristentums*, Tübingen / Basel 1995, 484-486. Για μια εμπειριστατομένη και περιεκτική ανάλυση του γενικότερου προβλήματος Ισραήλ και Εκκλησίας βλ. G. Strecker, *Theologie des Neuen Testaments*, Berlin / New York 1996, 215-222.

⁸⁴ Βλ. π.χ. P. Stuhlmacher, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*, I, Grundlegung : von Jesus zu Paulus, Göttingen 1992, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά στην σελ. 334 για την δικαίωση ότι : " Die Rechtfertigungslehre bezeichnet von früh an das Ganze der paulinischen Theologie". Για αναλυτική βιβλιογραφία βλ. U. Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 74 και σημ.

⁸⁵ Για την θέση αυτή παραπέμπω στον T. Holtz, *Der erste Brief an die Thessalonicher*, 96-114 · του ίδιου, "Das Gericht über die Juden und die Rettung ganz Israels (1 Thess 2,15f. und Röm 11,25f.)", *Wissenschaft und Kirche* (FS Eduard Lohse), Hg. v. K. Aland / S. Maurer, Bielefeld 1989, 120-131. Βλ. επ. U. Schnelle, ο.π., 74 και σημ.

⁸⁶ J. Becker, *Paulus: der Apostel der Völker*, Tübingen 1992, 138-148.

αν παρακάμψουμε το μειονέκτημά του ότι είναι μεταγενέστερος, μπορεί να ορίσει, οριοθετήσει το πρόβλημα σε όλη του έκταση. Τα δύο από τα πέντε μοτίβα του, όπως είδαμε, μπορούν να αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις της εποχής εκείνης. 'Οι άλλοι όροι, που προτείνονται, όπως "αντιουδαϊσμός", "αντιεβραϊσμός" είναι κατά την γνώμη μας ακατάλληλοι. Και αυτό γιατί σε σχέση με τον όρο "αντισημιτισμός" μειονεκτούν, γιατί δημιουργούν έναν ομιχλώδη ορίζοντα, αφού χρησιμοποιούνται λέξεις που αναφέρονται σε παλαιότερες εποχές και είναι εν πολλοίς άγνωστες στον σημερινό άνθρωπο, τον οποίο δεν βοηθούν να ανακαλεί στην μνήμη του με τη βοήθεια του όρου όλη την έκταση και ένταση του φαινομένου του αντισημιτισμού.

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα της ύπαρξης μιας μορφής αντισημιτισμού στα λόγια του Παύλου είναι αρνητική. Είναι πέρα από κάθε αμφιβολία ότι πολλά από τα λεγόμενα του Παύλου θα μπορούσαν να είχαν ειπωθεί από οποιονδήποτε εθνικό της εποχής, άρα να φέρουν τα χαρακτηριστικά του αντισημιτισμού της εποχής. Επίσης η επιχειρηματολογία του F. Gilliard (του οποίου η θεωρία μπορεί στο σύνολό της να μη πείθει, αλλά όρισμένα επιχειρήματά του είναι αξιοπρόσεκτα) αποδυνάμωσε την θέση που υποστήριζε το παλαιοδιαθηκικό υπόβαθρο ορισμένων αρνητικών εκφράσεων του Παύλου, θέση που θα ενδυνάμωνε την άποψη ότι έχουμε να κάνουμε με μια καθαρά ενδοϊουδαϊκή διένεξη, άρα ανατροπή του στοιχείου του αντισημιτισμού. Όμως όλα αυτά δεν μπορούν να αντικρούσουν ικανοποιητικά το αντικειμενικό τεκμήριο που ισχύει για τον Παύλο ότι δηλ. αυτός είναι "ejk γενου" TIsrahvl, fulh" Beniamivn, oEbrai'o" ejx oEbraivwn" και άρα είναι δύσκολο να χαρακτηρίσουμε κάποιον αντισημίτη την στιγμή, που ο ίδιος είναι Ιουδαίος. Θα μπορούσε βέβαια να χαρακτηριστεί στην χειρότερη περίπτωση σαν εξομώτης, αποστάτης, ή επί το ιουδαϊκότερο minim. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο D. Flusser⁸⁷ "...Ο Παύλος αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα, που δείχνει ότι είναι δυνατό να νιώθει κάποιος αλληλέγγυος και να αγαπά τον ιουδαϊκό λαό, παρόλο ότι ασκεί σκληρή κριτική στις ιουδαϊκές θέσεις. Ο Παύλος όμως υπήρξε η εξαίρεση...". Μετά από αυτά απομένει, λοιπόν, να ξεκινήσουμε από το ένα σταθερό και αδιαβλήτο σημείο αναφοράς, αυτό του χρόνου. Στο χρονικό αυτό διάστημα, γύρω στο 50 μ.Χ., φαίνεται καθαρά η σύγκρουση ανάμεσα σε δύο ομάδες, που αναμφίβολα ανταγωνίζονται η μία την άλλη, καθώς επίσης είναι δεδομένη η επιθετική διάθεση των Ιουδαίων και παράλληλα δεδομένη η μειονεκτική θέση των Χριστιανών.

Το αντικείμενο του ανταγωνισμού είναι η ιεραποστολή και ό,τι αυτή συνεπάγεται για την ύπαρξη των δύο ομάδων. Μέσα στην σύγκρουση αυτή το μόνο που απομένει στην κάθε ομάδα είναι να χρησιμοποιήσει τα μέσα αντίδρασης που

⁸⁷ Μν. έργ. 238.

διαθέτει. Οι Ιουδαίοι, την θεωρία τους και την δυναμή τους, που εκπορεύεται από την αναμφισβήτητη τη εποχή εκείνη υπεροχή τους, και οι Χριστιανοί την θεωρία τους και την οξεία, βαριά και "αντισημιτική" κριτική τους, που δεν είναι όμως παρά μια απελπισμένη πολεμική λόγων μιάς κοινότητας που αντιδρά στην μητέρα κοινότητα από την οποία και αρχίζει σιγά σιγά να ξεχωρίζει.

Αυτή η "πολεμική λόγων" όμως θα χρησιμοποιηθεί αργότερα, αφού ερμηνευτεί υποκειμενικά, στρεβλωμένη και μεταλλαγμένη, και αφού ήδη οι ιστορικοί συσχετισμοί θα έχουν μετατραπεί, σαν ένα από τα κύρια επιχειρήματα του χριστιανικού αντισημιτισμού.

Βιβλιογραφία (επιλογή)

- Barrett, C. K. / Thornton, C.-J. (Hrg.), *Texte zur Umwelt des Neuen Testaments* (UTB 1591), Tübingen 1991.
- Becker, J., *Paulus : der Apostel der Völker*, Tübingen 1992.
- Berger, K., *Theologieggeschichte des Urchristentums*, Tübingen / Basel 1995.
- Ben-Chorin, Sch., "Antijudische Elemente im Neuen Testament", *EvTh* 40 (1980), 203-214.
- Billerbeck, P. - Strack, L. H., *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, τ. I-VI, München 1994.
- G. Böhme / R. Chakraborty / F. Weiler (Hrsg.), *Migration und Ausländerfeindlichkeit*, Darmstadt 1994.
- Braun, E. R., "The Babylonian Talmud on the Execution of Jesus", *NTS* 43 (1997), 158-159.
- Broer, I., "Antisemitismus und Judenpolemik im Neuen Testament. Ein Beitrag zum besseren Verständnis von 1 Thess 2,14-16", *Religion und Verantwortung als Elemente gesellschaftlicher Ordnung* (FS K. Klein), Hg. v. B. B. Gemper, Siegen 1983, 734-772.
- Γαλάνης, Ι., *Η πρώτη επιστολή του Απ. Παύλου προς Θεσσαλονικείς* (ΕΚΔ 11α), Θεσσαλονίκη 1985.
- " Η συμβολή των συναγωγών της ιουδαϊκής διασποράς στη διάδοση του Χριστιανισμού στον εθνικό κόσμο", *Καιρός*, Τόμος τιμητικός στον Ομότιμο Καθηγητή Δαμιανό Αθ. Δόικο, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1994, 125-148.
- Flusser, D., "Ulrich Wilckens und die Juden" *EvTh* 34 (1974), 236-243.
- " Das Schisma zwischen Judentum und Christentum", *EvTh* 40 (1980), 214-239.

- Gilliard, D. F., "The Problem of the Antisemitic Comma between 1 Thessalonians 2.14 and 15", *NTS* 35 (1989), 481-502.
- "Paul and the Killing of the Prophets in 1 Thess. 2:15", *NT* 36/3 (1994), 259-270.
- Gunneweg, A., *Geschichte Israels bis Bar-Kochba*, (Μετ. Ι. Μούρτζιου), Θεσσαλονίκη 1997.
- Henze, D., "Zur Bedeutung und Aktualität des christlichen Antijudaismus", D. Henze / G. Janssen / S. Müller / B. Wehn (Hrg.), *Antijudaismus im Neuen Testament? : Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten*, Gütersloh 1997, 15-19.
- Holsten, W., "Antisemitismus, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG), I, Tübingen 1957, 456-459.
- Holtz, T., *Der erste Brief an die Thessalonicher*, (EKK XIII), Neukirchen-Vluyn 1990.
- "Das Gericht über die Juden und die Rettung ganz Israels (1 Thess 2,15f. und Röm 11,25f.)", *Wissenschaft und Kirche* (FS Eduard Lohse), Hg. v. K. Aland / S. Maurer, Bielefeld 1989, 120-131.
- de Lange N. R. M./ C. Thoma, "Antisemitismus I", *Theologische Realenzyklopädie* (TRE), III, Berlin/New York 1978, 117-119.
- Λούβαρις, Ν., "Το Θεσσαλονικέων Α', β' 1-16 (Ερμηνευτικόν υπόμνημα)", *Γρ Παλ* 9 (1925), 72-84, 97-110, 395-406.
- Lüdemann, G., *Paulus und das Judentum*, TEH 215, München 1983.
- Maier, J., *Zwischen den Testamenten : Geschichte und Religion in der Zeit des zweiten Tempels*, Würzburg 1990.
- Marxen, W., *Der erste Brief an die Thessalonicher* (ZBK NT 11.1), Zürich 1979.
- Monzel, N., " Antisemitismus", *Staatslexikon. Recht, Wirtschaft, Gesellschaft* (StL), Freiburg 1957, 381-389.
- ΝαϞ, Α., "*Κεϊμένη επί ακτής θαλάσσης*", *Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997.
- Noethlichs, K. L., *Das Judentum und der römische Staat : Minderheitenpolitik im antiken Rom*, Darmstadt 1996.
- Philonenko-Sayar, B. / Philonenko, M., *Die Apokalypse Abrahams* (JSRZ V/5), Gütersloh 1982.
- Pearson, B. A., "1 Thessalonians 2, 13-16 : A Deutero-Pauline Interpolation", *HThR* 64 (1971), 79-94.
- Rendorf, R., "Die neutestamentliche Wissenschaft und die Juden", *EvTh* 36 (1976), 191-100.

- Schnelle, U., *Wandlungen im paulinischen Denken*, (SBS 137), Stuttgart 1989.
- *Einleitung in das Neue Testament*, (UTB 1830), Göttingen 1994.
- Schottrof, L., "Zur historischen Einordnung der neutestamentlichen Texte", D. Henze/ G. Janssen / S. Müller / B. Wehn (Hrg.), *Antijudaismus im Neuen Testament?* : Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten, Gütersloh 1997, 20-25.
- "Sind die Juden schuld am Tod Jesu? Das Kreuz Christi (Mk 12,1-12)", D. Henze/ G. Janssen / S. Müller / B. Wehn (Hrg.), *Antijudaismus im Neuen Testament?* : Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten, Gütersloh 1997, 70-78.
- Steck, H. O., *Israel und das gewaltsame Geschick der Propheten* (WMANT 23), Neukirchen-Vluyn 1967.
- Strecker, G., "Christentum und Judentum in den ersten beiden Jahrhunderten", *Eschaton und Historie*, Göttingen 1979, 291-310.
- *Theologie des Neuen Testaments*, Berlin / New York 1996.
- Stern, M., *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, τ. I-III, Jerusalem 1974-1984
- Trilling, W., "Die beiden Briefe des Apostels Paulus an die Thessalonicher. Eine Forschungsübersicht", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANRW), T. 25.4 , Berlin 1987, 3365-3403.
- Vouga, F., *Geschichte des frühen Christentums* (UTB 1733), Tübingen /Basel 1994.
- Weinzierl, E., "Antisemitismus VII", *Theologische Realenzyklopädie* (TRE), III, 155-165.